

'Wie met terrorisme omgaat, wordt er mee besmet'

Onderzoek naar framing in Nederlandse opiniërende teksten over terrorisme vlak voor en na een aanslag in Europa

Betreft: MA-scriptie (20 ECTS)
Naam: Charlotte Catharina Brandhorst (s1168665)
Mailadres: charlotte4567@hotmail.com
Begeleider: Jansen, Mw. Dr. H.
Tweede lezer: Van Poppel, Mw. Dr. L.
Inleverdatum: 02-10-2015, 30-11-2015
MA Neerlandistiek: Taalbeheersing van het Nederlands –
Argumentatietheorie en retorica
Universiteit Leiden

Voorwoord

‘Ze nemen de wereld over.’ Dat dacht ik toen ik in januari met een bonkend hart naar het computerscherm voor me keek, waarop ik twee jihadisten gewapend door Parijs zag rennen. Ik zat in de afrondende fase van het schrijven van mijn BA-scriptie toen ik werd afgeleid door dit verschrikkelijke drama.

Nadat mijn BA-scriptie beoordeeld was, mocht ik vrijwel meteen gaan zoeken naar een nieuw scriptie-onderwerp, namelijk voor deze MA-scriptie. De berichten over de aanslag in Parijs en over terrorisme in het algemeen waren in die periode niet te ontwijken. Dat er zo dichtbij op zo’n brute wijze gehandeld werd door jihadisten, deed heel Nederland opschrikken. En natuurlijk had iedereen er ook een mening over. Op televisie en in de kranten werd verteld hoe we ons moesten gedragen, beschuldigende vingers wezen verschillende kanten op en we moesten kiezen of we Charlie of iemand anders waren. Het greep me, al die meningen. Ik merkte dat niet alleen in de media, maar ook bij de mensen om me heen verschillende interpretaties van terrorisme bestonden. Sneed ik op een feestje het onderwerp aan, dan bleek niemand er exact hetzelfde over te denken.

Het is heel begrijpelijk dat er zo veel geroepen wordt na een aanslag als in Parijs. Dat gebeurde na 9/11 ook. En na de aanslag in Madrid ook. Maar we moeten daar voorzichtig mee zijn. Het zijn niet zomaar uitingen, het zijn uitingen met invloed, vooral als ze wijd verspreid en steeds herhaald worden. Ik las tijdens het zoeken naar een scriptieonderwerp over *framing*, waar ik tijdens mijn Bachelor Nederlandse Taal en Cultuur ook eens over hoorde. Het leek me mooi om dit concept aan de uitingen rondom de terroristische aanslagen te verbinden. Ik wilde onderzoeken hoe de invloedrijke media verschillende meningen uiten, en welke interpretaties van terrorisme er verspreid worden. Niet alleen uit pure interesse, maar ook omdat ik beseftte dat het vanwege de maatschappelijke invloed belangrijk is om je bewust te zijn van verschillende perspectieven op zo’n aangrijpend probleem. Pas wanneer we ons bewust zijn van ons doen en denken, kunnen voor verbetering zorgen.

Het schrijven van deze scriptie was geen eenvoudige klus, en aan mijn werk blijven schaven bleek verleidelijk. Toch ligt er nu een MA-scriptie geprint en wel voor uw neus, en dat heb ik zeker niet alleen aan mezelf te danken. Mevrouw Jansen heeft mij, net als tijdens het schrijven van mijn BA-scriptie, steeds op een prettig kritische manier vooruitgeholpen. Bedankt voor de nuttige besprekingen en bruikbare tips. Papa, mama en David, bedankt voor de luisterende oren en de bemoedigende woorden. Joran, bedankt voor je positieve blik, je lieve trots en de welkome afleiding.

Charlotte Catharina Brandhorst

Inhoudsopgave

<i>Voorwoord</i>	2
<i>Samenvatting</i>	5
1. Inleiding	7
2. De notie <i>framing</i>	11
2.1 Inleiding	11
2.2 De historische achtergrond van framingonderzoek	11
2.3 Een definitie van framing	13
2.4 Frames in teksten	15
2.5 De invloed van framing	16
2.6 Frames in teksten over terrorisme	17
2.7 Conclusie	20
3. Bestaande methoden, gehanteerde methode en hypothesen	22
3.1 Inleiding	22
3.2 Bestaande methoden voor framingonderzoek	22
3.3 Problemen omtrent framingonderzoek	24
3.4 Aangehouden methode: de methode van Van Gorp	26
3.4.1 Inleidend woord op bespreking Van Gorps methode	26
3.4.2 De inductieve fase	26
3.4.3 De deductieve fase	35
3.4.4 Motivatie voor de keuze voor Van Gorps methode	38
3.5 Analyse materiaal: waarom opiniërende teksten uit dagbladen	38
3.6 Hypothesen	41
3.7 Conclusie	42

4. Resultaten: gevonden frames en frequentie daarvan	43
4.1 Inleiding	43
4.2 De gevonden frames	43
4.2.1 De framematrix	43
4.2.2 Het ziekteframe	47
4.2.3 Het wekkerframe	49
4.2.4 Het meningsverschilframe	50
4.2.5 Het reisframe	52
4.2.6 Het onkruidframe	53
4.3 Frequentie van de frames	53
4.3.1 Frequentie in het hele corpus	53
4.3.2 Frequentie voor versus na de aanslagen	54
4.4 Betekenis van de resultaten	62
4.5 Conclusie	65
5. Conclusie	66
5.1 Antwoord op de onderzoeksvraag	66
5.2 Aanbevelingen	68
6. Literatuur	70
<i>Bijlagen</i>	<i>75</i>
1: Corpus	75
2: Excerpten van corpusteksten	229
3: Categorieën met sturende woorden	247
4: Aangetroffen frames per tekst	251
5: Mogelijke gevolgen van frequentieverandering van de frames	257

Samenvatting

Een van de problemen waar Nederland mee te maken heeft, is jihadistisch terrorisme. Jihadisten plegen niet alleen ver van Nederland aanslagen, maar ook in bijvoorbeeld Parijs en Madrid of zelfs in Nederland. Ons land heeft bovendien te maken met inwoners die gezien moeten worden als potentiële terroristen. In probleemsituaties gaat men op zoek naar informatie over wie schuldig zijn, waar de oplossing ligt en hoe men moet omgaan met het spelende probleem. De media bieden dan bruikbare informatie en men neemt die vooral in crisissituaties gulzig tot zich.

Tijdens het lezen van bijvoorbeeld krantenberichten worden lezers beïnvloed in hun denken over het besproken onderwerp. Iedere tekst bevat namelijk frames die een besproken onderwerp aan een algemeen concept verbinden. Daardoor worden connotaties opgeroepen bij het besproken onderwerp. Schrijvers die (bewust of onbewust) een frame gebruiken, beïnvloeden via de woorden die ze kiezen de manier waarop lezers kijken naar de werkelijkheid doordat ze over het onderwerp spreken in termen van een algemeen concept. Zo kan bijvoorbeeld over de eurocrisis gesproken worden alsof het een ziekte is, of juist alsof het een natuurramp is. De concepten die aan het besproken onderwerp verbonden worden, vormen een kader waardoorheen de lezers naar de besproken werkelijkheid kijken. Door framegebruik vallen sommige elementen van het besproken onderwerp op, en andere juist niet. Per frame wordt een specifieke probleemdefinitie, oorzaak, gevolg, oplossing en moreel oordeel gegeven. Frames manifesteren zich in teksten door middel van *framing devices* en *reasoning devices*. Framing devices zijn tekstelementen die duiden op de aanwezigheid van een frame. Voor een ziekteframe zijn dat bijvoorbeeld *griep* en *besmetting*. Reasoning devices zijn meer latent aanwezig en duiden door middel van redeneringen op de aanwezigheid van een frame. Een bepaalde oorzaak-gevolgrelatie of probleem-oplossingrelatie kan bijvoorbeeld doen denken aan een bepaald concept.

Goffman (1974) en Lakoff en Johnson (1980) waren drie van de eerste onderzoekers die schreven over framing. Sindsdien heeft onderzoek naar framing in informerende journalistieke teksten veel kennis opgeleverd over het effect van frames, de factoren die framegebruik beïnvloeden en over frames zelf. Framing in *opiniërende* teksten heeft nog weinig aandacht gekregen, terwijl het karakter van dit soort teksten juist maakt dat framing goed van pas komt. Bovendien bereiken opiniërende teksten minstens zoveel lezers als *informatieve* teksten. Dat onderzoek heeft uitgewezen dat opiniërende teksten grote invloed kunnen hebben op de opinie van lezers, maakt het extra belangrijk om dit soort teksten in verband met het grote maatschappelijke probleem te analyseren.

Voor deze scriptie is het framegebruik in columns en opiniestukken over terrorisme uit *NRC Handelsblad*, *De Volkskrant*, *Algemeen Dagblad*, *Trouw* en *De Telegraaf* geanalyseerd. Ten eerste om te ontdekken welke frames gebruikt kunnen worden om over terrorisme te spreken. Er zijn teksten geanalyseerd uit vier verschillende periodes, namelijk drie maanden voor en na de aanslag in Parijs (2015)

en drie maanden voor en na de aanslag in Madrid (2004). Het framegebruik in de voor- en na-periodes is ten tweede met elkaar vergeleken om eventuele veranderingen in framegebruik te vinden. Verandering zou kunnen betekenen dat lezers voor een aanslag anders over terrorisme denken dan na een aanslag. Dit terwijl het fenomeen zelf niet per se verandert. De onderzoeksvraag vat de twee doelen samen en luidt: **‘Hoe wordt terrorisme geframed in columns en opiniestukken in Nederlandse, landelijke kranten voor en na de aanslagen in Madrid (2004) en Parijs (2015)?’**

Om antwoord op de onderzoeksvraag te vinden, heb ik de systematische methode van Van Gorp gebruikt. Ik heb twee fasen doorlopen, namelijk een inductieve en een deductieve fase. De inductieve fase leverde een overzicht van voorkomende frames op, eigenhandig geconstrueerd door te eerst te zoeken naar sturende woorden, om deze vervolgens te categoriseren op basis van de redeneerlijn die ze weergaven. Ik ontdekte dat in de corpusteksten over terrorisme gesproken werd alsof het een *meningsverschil*, *lichamelijke ziekte*, *geestelijke ziekte*, *wekker*, *reis* of *onkruid* was. Ieder frame geeft een specifieke interpretatie van terrorisme en benadrukt bepaalde eigenschappen van terrorisme.

In de deductieve fase is de frequentie van de frames gemeten door het aantal teksten waarin ze voorkomen en de gebruikte devices te tellen. In iedere tekst komen minstens twee verschillende frames voor. Het *meningsverschilframe* komt in totaal in de meeste teksten voor, namelijk in 98%, en van dit frame zijn in totaal ook de meeste devices aangetroffen. Het *geestelijke ziekteframe* komt in 75% van de teksten voor, het *lichamelijke ziekteframe* in 66%. Meestal ligt het aantal teksten waarin de frames voorkomen en het aantal gebruikte devices hoger na in teksten van de aanslagen. Deze algemene tendens valt echter deels weg wanneer de voor- en na-teksten uit 2003/2004 vergeleken worden. Het aantal frames dat in meer na-teksten dan voor-teksten voorkomt, ligt ongeveer zo hoog als het aantal frames dat in meer voor-teksten dan na-teksten voorkomt. Het aantal frames waarvan meer devices in de na-teksten dan in de voor-teksten voorkomen, is hetzelfde als het aantal frames waarvan meer devices in de voor-teksten voorkomen. Bij vergelijking van de voor- en na-teksten rond de aanslag in Parijs is de algemene tendens wel duidelijk waar te nemen. Bedacht moet echter worden dat de verandering niet per se alleen te danken is aan verandering in framegebruik, maar ook aan lengteverschil in de geanalyseerde teksten. Bij analyse van de relatieve frequentie van de devices, dus het aantal devices ten opzichte van het aantal woorden waarin ze voorkomen, komt een heel duidelijke verandering aan het licht. Ieder frame komt met relatief meer devices voor in de teksten van na de aanslagen.

De resultaten laten zien dat na de aanslagen anders gebruikgemaakt wordt van de frames dan vóór de aanslagen. Het soort frames blijft gelijk, en ongeveer dezelfde frames komen het meest frequent voor, maar de frequentie van de frames zelf verandert. Wat het effect hiervan is op de gedachten en het handelen van lezers, is na mijn onderzoek niet met zekerheid te zeggen. Vanwege het beïnvloedende karakter van framing en opiniërende teksten is te verwachten dat de teksten van voor de aanslagen de gedachten en het handelen van lezers op een andere manier sturen dan na de aanslagen.

1. Inleiding

Iedere Nederlander heeft vandaag de dag te maken met *jihadistisch terrorisme*.¹ Aanslagen worden niet alleen ver van Nederland maar ook dichtbij gepleegd, en we horen zelfs over jihadisten uit eigen land. Aanhangers van het jihadisme zijn ervan overtuigd dat ze gewapend mogen optreden tegen iedereen die zich tegen de islam keert.² Hun doel is om de islam met zijn wetten en gebruiken over de hele wereld te laten heersen. Dat doel proberen ze te bereiken door te dreigen, geweld te plegen en te vernielen (Norris e.a. 2003:6). In bijvoorbeeld Irak, Syrië en Nigeria, maar ook in landen als Spanje, Frankrijk en Nederland.

Logischerwijs gaat men in de heersende crisissituatie op zoek naar informatie over wat speelt. Men wil weten wat de oorzaken en gevolgen van het heersende probleem zijn, en hoe men verder moet leven in de crisissituatie (Coombs & Holladay 2004:97). Vlak na een aanslag maken de media veel ruimte vrij voor berichten over de aanslag en over terrorisme in het algemeen. Er worden feiten gedeeld en er wordt gespeculeerd over oorzaken, consequenties en verantwoordelijken (Norris e.a. 2003:3).

Sinds de Verlichting denken we dat we in staat zijn informatie in bijvoorbeeld mediaberichten tot ons te nemen om vervolgens zelf de juiste conclusies over het besproken onderwerp te trekken (Lakoff 2010:73). Veelvuldig onderzoek heeft echter uitgewezen dat dit niet het geval is. De *framing* in de teksten die we lezen beïnvloedt ons denken en doen omtrent het besproken onderwerp. Framing houdt in dat van een onderwerp sommige elementen en eigenschappen benadrukt worden, terwijl andere eigenschappen naar de achtergrond gedrukt worden. Dit omdat het onderwerp door framing vanuit een ander, in de heersende cultuur overbekend concept besproken wordt. Zo kan *terrorisme* in termen van *oorlog* besproken worden, waarbij *oorlog* het bekende concept is dat gebruikt wordt om te praten over *terrorisme*. Door dat te doen, worden specifieke elementen van *terrorisme* benadrukt. Wordt *terrorisme* verbonden aan een ander concept, dan vallen weer andere elementen op.

Onderstaande twee fragmenten tonen hoe framing in de praktijk kan voorkomen. Het zijn delen van opiniërende teksten over terrorisme, en in beide fragmenten komen frames voor.

---

¹ <https://www.nctv.nl/onderwerpen/tb/watisterrorisme/jhadisme-jihadistische-terrorisme/> , laatst geraadpleegd 10-07-2015.

² <https://www.aivd.nl/onderwerpen/terrorisme/jihadistische/> , laatst geraadpleegd 10-07-2015.

‘Onthoofdingen en westerse jihadisten die een aanslag in Nederland willen plegen zijn ernstig, maar vormen geen bedreiging voor de nationale vrijheid. Het belangrijkste probleem van de strijd tegen terrorisme is dat een Nederlandse jihadist die IS verheerlijkt het ultieme bewijs van non-integratie is, waardoor een bange, boze samenleving ontstaat.’ (*Trouw* 02-01-2015: 16)

Hoe in bovenstaand fragment over terrorisme gesproken wordt, is anders dan in bijvoorbeeld dit fragment uit *NRC Handelsblad*:

‘De aanslag in Parijs bewijst hoe acuut de dreiging is. Dat besef moet leiden tot een hardere aanpak met betere en zichtbare bescherming in het openbare domein van gevoelige objecten. Geloofsbarbaren die op onze vernietiging uit zijn, moeten met alle beschikbare middelen worden bestreden en uitgeschakeld.’ (*NRC Handelsblad* 08-01-2015: 8)

De schrijvers van bovenstaande fragmenten roepen met hun manier van spreken over terrorisme speciale associaties op. De fragmenten zullen zorgen voor verschillende gedachten, gevoelens en beelden bij de lezer. In het eerste voorbeeld wordt gesproken in termen van strijd tegen jihadisme. Als oorzaak voor het probleem wordt non-integratie genoemd en benadrukt wordt dat dit vooral onrust in de samenleving veroorzaakt. In het tweede fragment worden terroristen ‘geloofsbarbaren’ genoemd die ‘op onze vernietiging uit zijn’. De oplossing ligt volgens dit fragment in het bestrijden van de terroristen.

De notie *framing* helpt bij het preciezer beschrijven van de verschillende benaderingen van terrorisme zoals hierboven. Door in de teksten te zoeken naar frames wordt zichtbaar welke bekende concepten aan het concept *terrorisme* verbonden worden. Door dit te doen, wordt duidelijk hoe een frame *terrorisme* als probleem bespreekt, en welke oorzaken, gevolgen, oplossing(en) en welk moreel oordeel aan het concept verbonden worden. Kortom: frames zorgen voor diepere betekenisstructuren, en framingonderzoek maakt die diepere betekenisstructuren zichtbaar (Van Gorp 2006:253). Hierdoor wordt meer duidelijk over framegebruik en de invloed daarvan op lezers.

Er is al veel onderzoek naar framing in *informerende* teksten gedaan. Onderzoek naar frames in *opiniërende* teksten komt echter opvallend weinig voor. In deze scriptie wordt verslag gedaan van een exploratief onderzoek naar framing in Nederlandse opiniërende teksten over terrorisme. Er is gezocht naar gebruikte frames, en vervolgens is ook de frequentie van die frames geanalyseerd. Daarbij is een vergelijking gemaakt tussen framegebruik vlak voor twee aanslagen in Europa en vlak na twee aanslagen in Europa. De onderzoeksvraag luidt: ‘**Hoe wordt terrorisme geframed in columns en opiniestukken in Nederlandse, landelijke kranten voor en na de aanslagen in Madrid (2004) en Parijs (2015)?**’

Dát er geframed wordt in de teksten is te verwachten. Geen tekst is compleet frameeloos en

teksten over ingewikkelde, aangrijpende fenomenen al helemaal niet (Lakoff 2010:72). Onduidelijk is nog hóe er dan wordt geframed. Het is belangrijk om inzicht te krijgen in welke frames er rondom terrorisme gebruikt worden in veelgelezen teksten. Door dit te onderzoeken, wordt duidelijk welke perspectieven er de samenleving ingestuurd worden. Inzicht in welke frames gehanteerd worden, zorgt ervoor dat men zich bewust wordt van de gekleurde, beïnvloedende taal die door het brein verwerkt wordt. Bewustwording kan een eerste stap in de richting van een rationeler, genuanceerder beeld van terrorisme en alles wat daarbij hoort betekenen. Niet alleen voor de lezers, maar ook voor de schrijvers. Die kunnen vervolgens voorkomen dat bijvoorbeeld steeds één bepaalde probleemdefinitie genoemd wordt. Daarnaast kan dit onderzoek begrip voor medemensen met een ander perspectief opwekken, wat doorgeslagen polarisatie kan tegenwerken. Pas wanneer we ons bewust zijn van de perspectieven van onze medemens, kunnen ons inleven in de ander, enig begrip tonen en in discussie gaan.

Ten tweede maakt onderzoek naar framing in opiniërende teksten duidelijk welke perspectieven er op terrorisme circuleren in de Nederlandse samenleving. In opiniërende teksten geven schrijvers vaak niet alleen hun eigen mening weer, maar ze geven ook een weerspiegeling van het opinieklimaat. Ook dit inzicht maakt genuanceerder denken en begrip voor andersdenkenden mogelijk.

Door niet alleen het soort frames maar ook de frequentie daarvan te analyseren, wordt een indicatie gegeven van welke perspectieven op terrorisme in onze samenleving overheersen. Bij het analyseren van de frequentie van de frames is gelet op verandering in framegebruik wanneer in Europa een terroristische aanslag gepleegd is. Er zijn in totaal honderd opiniërende teksten van vlak voor en na de aanslag in Madrid (2004) en vlak voor en na de aanslag in Parijs (2015) geanalyseerd; 25 uit alle vier de periodes. Door de teksten uit de verschillende periodes te vergelijken, wordt duidelijk of framegebruik in teksten over terrorisme verandert wanneer in Europa een aanslag gepleegd wordt. Verandering in framegebruik doet vermoeden dat de gedachten en emoties bij het concept *terrorisme* veranderen na een aanslag, terwijl het concept *terrorisme* zelf niet per se verandert. Het dreigingsniveau blijft bijvoorbeeld hetzelfde, terwijl Nederlanders zich meer of minder bedreigd voelen.

Voordat een helder antwoord op de onderzoeksvraag gegeven kan worden, moet duidelijk zijn wat framing precies is. Daarom wordt na deze inleiding eerst een definitie van het vrij abstracte concept gegeven, waarbij ook gesproken wordt over eerdere framingonderzoeken en de invloed van frames. De eigenschappen van framing maken onderzoek ernaar moeilijk. In hoofdstuk 3 wordt op dit probleem ingegaan door uitleg te geven over verschillende bestaande onderzoeksmethoden. Vervolgens wordt duidelijk welke methode ik heb gebruikt. In deze scriptie is op een systematische wijze framingonderzoek uitgevoerd. Er is een voorbeeld genomen aan verschillende

framingonderzoeken van Van Gorp (bijv. 2006, 2007, 2009, 2013), die aanraadt twee fasen te doorlopen: een inductieve en een deductieve fase. Na uitleg over de methode geef ik in dit hoofdstuk meer diepgaande motivatie voor mijn keuze om opiniërende teksten te analyseren. Ten slotte noem ik drie hypothesen.

In hoofdstuk 4 zijn de resultaten van mijn analyse weergegeven. Eerst worden de gevonden frames beschreven, daarna wordt weergegeven hoe frequent die frames voorkomen in de teksten. Hoofdstuk 5 vat alle hoofdstukken samen, geeft antwoord op de onderzoeksvraag en komt terug op de gestelde hypothesen. In dit slothoofdstuk geef ik ook kanttekeningen bij mijn onderzoek en ik doe aanbevelingen voor verder onderzoek. Want ondanks dat er al talloze framingonderzoeken uitgevoerd zijn, is nog lang niet alles duidelijk over dit intrigerende verschijnsel.

2. De notie *framing*

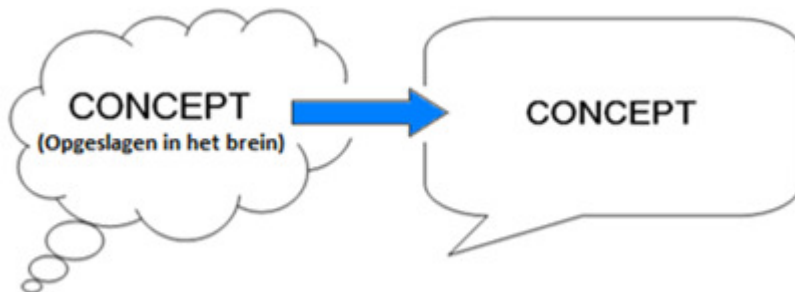
2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt kennis over de notie *framing* samengevat. In paragraaf 2.2 wordt verteld door wie de eerste framingonderzoeken werden uitgevoerd. Vervolgens geef ik in 2.3 een definitie van framing, waarna ik uitleg hoe *frames* zich in teksten manifesteren. In paragraaf 2.5 is te lezen dat framing invloed kan hebben op het denken en handelen van lezers, wat het belang van framingonderzoek onderstreept. Ten slotte komt aan de orde wat tot nu toe bekend is over frames in berichten over terrorisme.

2.2 De historische achtergrond van framingonderzoek

Goffman introduceerde de gedachte van framing in 1974 als middel om de sociale realiteit te beschrijven (Goffman 1974:13). Frames zag hij als schema's van interpretatie die ieder mens gebruikt om gebeurtenissen en verschijnselen om zich heen waar te nemen, te identificeren en te beschrijven. Door dit te doen, geeft de mens betekenis aan wat om hen heen gebeurt, hij ordent zijn ervaringen en creëert controle over toekomstige gebeurtenissen voor zichzelf. Goffman onderscheidde verschillende *basisframes* door middel waarvan de mens gebeurtenissen op aarde interpreteert en begrijpt (Goffman 1974:21). Zo noemde hij een *natural frame* waardoor gebeurtenissen geïnterpreteerd worden als niet door mensen bedoeld en veroorzaakt, maar ongeoriënteerd, levenloos, ongeleid en puur natuurlijk. Het *social frame* duidt gebeurtenissen juist als expres veroorzaakt door mensen (Goffman 1974:22). Een klop op de voordeur kan bijvoorbeeld ervaren worden als een ongestuurde beweging van een boomtak of juist een gestuurd kloppen door een mens (Goffman 1974:304). De betekenis van de klop hangt van het gehanteerde frame af. Iets soortgelijks geldt voor het volgende voorbeeld (Goffman 1974:311). Een wandelaar zag op straat drie mannen rennen, achtervolgd door politieagenten. De wandelaar sloeg één van de rennende mannen met zijn wandelstok op het hoofd. De geslagen man vertelde later dat de film waarin hij speelde te realistisch was. Hij was geen misdadiger, maar een acteur. De wandelaar leefde in een andere realiteit dan de filmmakers en gebruikte een ander frame om betekenis te geven aan wat hij zag gebeuren. Het bestaan van verschillende realiteiten zag Goffman als reden om onderzoek te doen naar framing; hij zag in dat frames grote invloed konden hebben op het denken en handelen van de mens.

Ook Lakoff en Johnson (1980) dachten al vroeg na over het duiden van gebeurtenissen door middel van kaders. Zij stelden dat metaforen altijd en overal aanwezig zijn in het leven, omdat het menselijk brein grotendeels metaforisch van aard is (Lakoff & Johnson 1980:3). In het brein zijn verschillende concepten opgeslagen, en die concepten regelen het dagelijks denken en handelen. Een voorbeeld is het concept OORLOG, bekend voor iedereen. Ons brein gebruikt dit bekende concept om minder bekende of meer ingewikkelde concepten om ons heen te duiden, bijvoorbeeld ARGUMENTEREN. Wanneer over ARGUMENTEREN in termen van OORLOG gedacht en gesproken wordt, hebben we te maken met de conceptuele metafoor ARGUMENTEREN IS OORLOG. Argumenteren wordt dan begrepen en ervaren in termen van oorlog, bijvoorbeeld *verdedigen*, *aanvallen* en *van de kaart vegen*. We begrijpen het ene concept (ARGUMENTEREN) in termen van het andere concept (OORLOG), en OORLOG ligt dus als frame over ARGUMENTEREN heen. Zo zijn nog meer voorbeelden te geven waarin bekende concepten gebruikt worden om minder bekende of meer ingewikkelde andere concepten te duiden. Denk bijvoorbeeld aan de conceptuele metaforen TIJD IS GELD, LIEFDE IS GEDULD en HET LEVEN IS ALS GOKKEN. Figuur 1 laat de theorie van Lakoff en Johnson schematisch zien: een in ons brein opgeslagen concept heeft invloed op hoe we over een ander concept praten en denken.

Figuur 1: Theorie van Lakoff en Johnson in schema

Door Goffman (1974) en Lakoff en Johnson (1980) werd duidelijk dat framing een belangrijk onderwerp voor onderzoek was. Binnen verschillende disciplines, zoals de communicatiewetenschap, de sociologie en psychologie, werd er vervolgens onderzoek naar gedaan (Entman 1993:51). Iedere discipline gaf een eigen invulling van het begrip, en geen invulling was exact hetzelfde. In de onderzoeken werd er stilzwijgend van uitgegaan dat onderzoekers en lezers nagenoeg hetzelfde verstonden onder *framing*.

2.3 Een definitie van framing

Scheufele (1999:103) is een van de onderzoekers die zich ten doel stelde tot één heldere definitie van framing te komen, waarbij hij zich baseerde op eerdere framingonderzoeken. Zijn definitie wordt aangehouden in deze scriptie. Het gaat bij framing om twee processen (Entman 1993:52). Ten eerste gaat het om *selectie* en *saillantie*. Framing houdt in dat bepaalde aspecten van een waargenomen realiteit geselecteerd worden om ze vervolgens op te laten vallen in een tekst. Een zender schrijft een bericht over een gebeurtenis en richt zijn bericht op een specifieke manier in door voor bepaalde begrippen en relaties tussen begrippen te kiezen. Hij kiest dus een bepaalde structuur voor zijn boodschap. De manier waarop een tekst ingericht is, zorgt voor een speciale benadering van het onderwerp van de tekst. De ene woordcombinatie of het ene woord biedt een ander perspectief op het onderwerp dan de andere combinatie of het andere woord.

Goffman en Lakoff en Johnson ontdekten al dat het bij framing om meer gaat dan kiezen voor en laten opvallen van woorden en aspecten uit de werkelijkheid. Het gaat vooral om de denkkaders die aan die keuzes kleven (Scheufele 1999:107). Frames worden geput uit de cultuur waarbinnen de schrijver schrijft. Wanneer een schrijver een bepaald frame hanteert tijdens het bespreken van een onderwerp, wordt dit onderwerp dus in verband gebracht met een concept dat algemeen bekend is in een cultuur. Frames geven uitleg en context bij een gebeurtenis of onderwerp door een connectie te leggen tussen een te bespreken onderwerp en een cognitief concept, aanwezig in het brein van iedereen die in de zich voordoende cultuur leeft. Op basis van dat concept wordt een definitie van het heersende probleem, een causale interpretatie, morele evaluatie en aanbeveling tot een oplossing van het besproken onderwerp gegeven (Entman 1993:52). Deze onderdelen geven samen weer van welk bekende concept en dus welk frame er sprake is.³ Ze tonen daarnaast hoe een frame functioneert om een onderwerp te representeren.

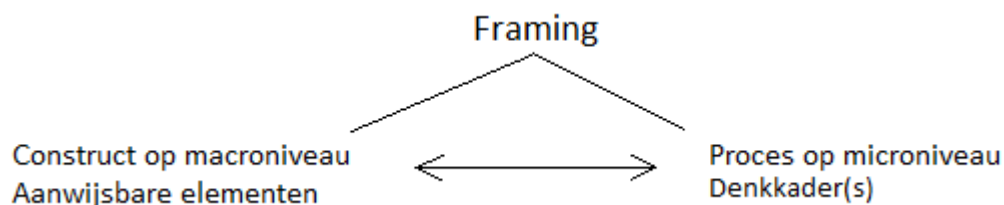
Joris e.a. (2013) laten in hun onderzoek bijvoorbeeld zien hoe in Vlaamse kranten op verschillende manieren gesproken wordt over de eurocrisis. Er wordt in de berichten gesproken over de eurocrisis (specifieke gebeurtenis) als *ziekte*, als *strijd* en als *natuurramp* (cognitieve concepten). In het geval van de ziekte wordt het *probleem* van de crisis gepresenteerd als het ziek zijn van financiële markten, landen of de euro. De *oorzaak* ligt bij landen of banken met chronische of acute problemen, en het *gevolg* is besmettingsgevaar. De *oplossing* ligt in het treffen van crisismaatregelen, behandeling van de besmetting en in gezondheidskuren. Het *strijdframe* geeft weer een heel andere blik op de crisis; de frame-onderdelen worden ingevuld in termen van *strijd*. Het probleem ligt volgens dit frame in het bestaan van verdeeldheid tussen landen, leiders en

---

³ Het concept dat de basis vormt voor een frame kan variëren in abstractie, met als gevolg dat er meer en minder abstracte frames bestaan.

burgers over het aanpakken van de crisis. Verzoening en akkoorden sluiten worden als mogelijke oplossingen gepresenteerd in teksten met dit frame. Of er gebruikgemaakt wordt van bijvoorbeeld de conceptuele metafoor DE CRISIS IS EEN ZIEKTE of DE CRISIS IS EEN STRIID, heeft zodoende invloed op hoe we denken over de crisis.

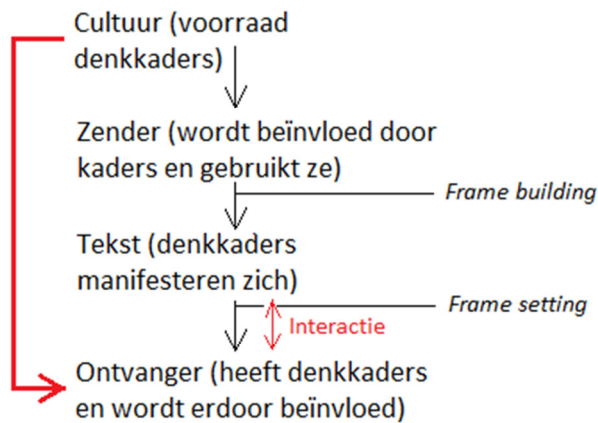
Het gaat bij framing kortom om twee met elkaar verweven processen, op macro- en microniveau (Scheufele 1999:106). Het gaat om de structuur van berichten en om cognitieve denkkaders die daardoor geactiveerd worden bij de lezer. Die denkkaders zijn meestal verwant aan de denkkaders van de schrijver, die bewust of onbewust frames in zijn teksten bouwt, en op die manier (mogelijk) een gedachtegang overbrengt (Iyengar 1991:11). Figuur 2 geeft het bovenstaande schematisch weer. De dubbele pijl duidt op de wederzijdse invloed tussen de niveaus. De aanwijsbare elementen brengen denkkaders tot stand, en worden zelf ook gebruikt vanwege denkkaders.

Figuur 2: Macro- en microniveau van framing

In ieder communicatieproces zijn vier objecten van belang: de zender, de tekst, de ontvanger en de cultuur (Entman 1993:52). De cultuur biedt denkkaders aan de zender en de ontvanger. De zender gebruikt frames in zijn tekst, en geeft ze op die manier mogelijk door aan de lezer. Welke frames de zender gebruikt, hangt af van zowel journalistiek verwante factoren (bijvoorbeeld redactioneel beleid en nieuwswaarden) als van losstaande, meer persoonlijke factoren (bijvoorbeeld emoties en ervaringen) (De Vreese 2005:52). Figuur 3 geeft de relaties tussen de locaties weer, waarbij de pijlen de richting van invloed aangeven. De rode tekst en de rode pijl benadrukken dat ontvangers besproken onderwerpen niet per definitie duiden in termen van het frame dat gebruikt wordt in de tekst die ze lezen (Van Gorp 2010:89). Frames komen wel uit een gedeelde cultuur, en leden van die cultuur denken vaak ongeveer binnen dezelfde kaders, maar individuen leggen zelf een verbinding tussen een tekst en de culturele voorraad aan frames. Hoe dat gebeurt, is niet altijd te voorspellen. Het hangt bijvoorbeeld af van de interactie tussen voorkennis en de tekst welk frame de ontvanger uiteindelijk gebruikt om betekenis te geven aan een besproken fenomeen. Een andere kanttekening bij figuur 3 betreft het object *cultuur*. Veel frames worden inderdaad geput uit een heersende cultuur, maar er bestaan ook frames die zo algemeen zijn, dat gezegd kan worden dat ze uit 'de

wereld' of 'het leven in het algemeen' geput zijn. Het ziekteframe van Van Gorp bijvoorbeeld zal waarschijnlijk binnen veel verschillende culturen ingezet worden en effect hebben, het is niet per se verbonden aan een bepaalde cultuur.

Figuur 3: Relaties tussen objecten in communicatieprocessen

2.4 Frames in teksten

Frames manifesteren zich ten eerste in teksten door middel van *framing devices*, aanwijsbare elementen in een tekst die aanduiden dat er sprake is van een bepaald frame (Van Gorp 2007:64). Zo wijzen de woorden *koorts* en *besmetting* in het onderzoek van Joris e.a. op de aanwezigheid van het ziekteframe. Naast de aanwijsbare framing devices duiden ten tweede *reasoning devices* op de aanwezigheid van een bepaald frame (Van Gorp 2007:64). Dit zijn in tegenstelling tot framing devices vaak geen aanwijsbare woorden, maar latente elementen die doen redeneren dat er sprake is van een bepaald frame. Hieronder vallen bijvoorbeeld de probleemdefinitie, de causale interpretatie en de aanbeveling van een oplossing. Het zijn denkstappen die duidelijk maken dat bijvoorbeeld de eurocrisis te zien is als ziekte. Er kan bijvoorbeeld geschreven worden dat de eurocrisis in snelle tijd zo oncontroleerbaar kan worden dat iedereen er door getroffen wordt. Daarbij worden niet noodzakelijk expliciet framing devices gebruikt, maar de uitspraak kan doen denken aan het concept *ziekte*. Zo kan ook de uitspraak dat een probleem niet te voorzien is en niet door mensenhanden op te lossen is, doen denken aan natuurgeweld. Reasoning devices zijn moeilijker te detecteren dan framing devices. Het gaat immers niet om de zichtbare woorden, maar om de redenering die bij de woorden hoort. De onderdelen die Van Gorp noemt, kunnen als houvast gebruikt worden om reasoning devices te vinden.

Reasoning en framing devices vormen samen een *framing package*, een geïntegreerde

structuur die weergeeft hoe een frame een bepaald onderwerp belicht. Een framing package laat zien hoe de verschillende onderdelen van een frame (probleemdefinitie, oorzaak, gevolg, oplossing, moreel oordeel) ingevuld worden voor een specifiek frame (Joris e.a. 2013:169). Tabel 1 laat zien hoe in Vlaamse kranten de eurocrisis besproken wordt als ziekte. De tabel toont dat het ziekteframe zorgt voor een speciale benadering van de eurocrisis, waarbij de onderdelen probleemdefinitie, oorzaak, gevolg, oplossing en moreel oordeel een invulling krijgen die typisch is voor *ziekte*. De laatste kolom geeft voorbeelden van framing devices die de associatie met ziekte mogelijk oproepen.

Reasoning devices					Framing devices	
Frame	Probleemdefinitie	Oorzaak	Gevolg	Oplossing	Moreel oordeel	Metaforen en woordkeuze
<i>Ziekte</i>	Financiële markten, landen en/of de euro zijn ziek	Landen/banken met chronische en/of acute financiële problemen	Besmettingsgevaar voor andere landen/banken, oncontroleerbare financiële kettingreactie wordt ingezet	Crisismaatregelen treffen, de besmetting behandelen en een gezondheidskuur starten	De ziekte moet goed behandeld worden met het oog op beterschap en om verdere besmetting te voorkomen	Besmetting, gezond(heid), eurokanker, medicijn, zuurstof, financiële infectie, etterend gezwel, schuldenvirus, Europees infuus, Griekse ziekte, Spaanse koorts, niet immuun, nerveus versus ontspannen, ademnood, stresstest, zure oprispingen.

Tabel 1: De eurocrisis in termen van het ziekteframe

2.5 De invloed van framing

Frames beïnvloeden wat lezers opvalt in een tekst en hoe ze een besproken probleem begrijpen en onthouden (Entman 1993:54). Frames richten de aandacht van lezers immers op bepaalde aspecten van de beschreven realiteit, waardoor tegelijk ook bepaalde aspecten minder aandacht krijgen. Het karakter, de oorzaken en de gevolgen van het besproken onderwerp worden door framegebruik op

een specifieke manier beschreven. Lezers kunnen daardoor anders gaan reageren op de beschreven verschijnselen dan dat ze zouden doen zonder de tekst met frame(s) gelezen te hebben.

Waarom frames invloed hebben, is uit te leggen met uitgebreide theorieën over cognitieve processen, die samengevat het volgende vertellen. Kennis is georganiseerd als connecties tussen concepten in het geheugen (Cappella & Jamieson 1997:59). Die concepten zijn niet allemaal even toegankelijk, en kunnen toegankelijker worden door associaties, dus bijvoorbeeld doordat een bepaald tekstelement doet denken aan iets dat bekend is in het brein. Toegang tot kennis hangt af van activering, wat weer afhangt van nieuwheid en frequentie van eerdere activering, chronische toegankelijkheid en externe stimulatie. Frames stimuleren de toegang tot bepaalde informatie, en maken deze (tijdelijk) meer toegankelijk. Het gevolg: bepaalde denkprocessen en emotionele reacties komen op gang. Frames kunnen daardoor verschillende reacties uitlokken, in de vorm van gedachten of zelfs handelingen. Een experiment van Sniderman e.a. (1991) laat bijvoorbeeld zien dat lezers die verschillende teksten over aids lezen – alle twee met andere frames – daarna verschillende aanpakken voor het probleem ondersteunen. Lezers van de tekst waarin het fenomeen wordt beschreven in termen van vrijheid willen meer rechten voor aidspatiënten. Lezers van de tekst waarin publieke gezondheid centraal staat, willen juist verplichte tests invoeren. Hoe het brein een onderwerp interpreteert, beïnvloedt het denken en mogelijk zelfs het handelen omtrent dat onderwerp.

Framingonderzoek is derhalve niet alleen een studie van teksten, maar ook van de cognitieve organisatie van ervaringen. Die organisatie vindt plaats in het onderbewuste, waardoor frames vaak ongestoord invloed kunnen uitoefenen (Van Gorp 2010:87). Omdat schrijvers frames putten uit de cultuur (of wereld) waarin ze leven, en omdat de lezers vaak in dezelfde cultuur leven, zijn frames vaak ook nog onopvallend aanwezig in teksten. Het voelt vanzelfsprekend om een te bespreken concept te duiden in termen van een ander concept, bijvoorbeeld om over *argumenteren* te spreken als *oorlog* (Lakoff 1996:4). Het is in onze cultuur zo gebruikelijk geworden om dat zo te doen, dat het nauwelijks opvalt. Lezers kunnen zodoende onopgemerkt beïnvloed worden in hun denken over het besproken concept.

Frames beïnvloeden lezers niet vanzelfsprekend op die manier dat de lezers op dezelfde manier gaan denken over een besproken onderwerp als de schrijver die het frame in de tekst heeft gebouwd. Ze kunnen bijvoorbeeld zelf een ander frame opperen en zodoende kunnen ze bijvoorbeeld een andere oorzaak bedenken dan in de tekst gegeven wordt (Entman 1993:56). Onderzoek op het gebied van cognitie is nodig om erachter te komen in welke omstandigheden frames in welke mate en op welke manier invloed hebben. Dát frames in teksten invloed uitoefenen op lezers, geeft al voldoende aanleiding om onderzoek te doen naar welke frames dan precies gebruikt worden. Hierover later meer.

2.6 Frames in teksten over terrorisme

Er is al veel onderzoek naar framing in journalistieke teksten over terrorisme gedaan, en regelmatig worden nieuwe bevindingen gepresenteerd. Het is onmogelijk om hier een compleet overzicht van alle onderzoeken te geven. Daarom worden nu alleen wat voorbeelden van eerder onderzoek gegeven om te schetsen wat tot nu toe bekend is over frames in journalistieke teksten over terrorisme. Het betreft onderzoeken naar framing in informatieve teksten, aangezien ik verslagen van onderzoek naar frames in opiniërende teksten niet heb aangetroffen tijdens literatuuronderzoek. Toch zijn de resultaten van de onderzoeken interessant voor deze scriptie. Ze presenteren kennis over framing in journalistieke teksten, wat columns en opiniestukken ook zijn. De onderzoeken naar de frames zelf leverden bovendien bruikbare informatie op over frames in het algemeen, onafhankelijk van het soort tekst.

Framingonderzoek kan zich richten op de werkwijze van journalisten, op frames zelf en op de invloed van frames op lezers. Onderzoek naar de werkwijze van journalisten richt zich voornamelijk op de factoren die journalisten beïnvloeden in hun schrijven. Journalisten zijn immers geen doorgeefluiken voor wat feitelijk gebeurd is, ze hebben een mediërende functie, aangezien ze keuzes moeten maken over wat ze op welke manier vertellen (Norris e.a. 2003:11). Vasterman en Aerden (1995:88) beweren dat journalisten beïnvloed worden door hun eigen visie op een gebeurtenis of een verwachting met betrekking tot de realiteit. Die visie wordt op zijn beurt gevormd door onder andere cultuur, geslacht en sociale klasse. Dit alles heeft invloed op de frames die uiteindelijk in teksten terechtkomen.

Wat betreft onderzoek naar frames zelf vormt ten eerste een onderzoek van Liebes en First (2003) een goed voorbeeld. In dit onderzoek analyseren de onderzoekers frames in berichten over het Palestina-Israëlconflict. Media blijken te kiezen voor één specifiek beeld om over het conflict te spreken. Ze tonen herhaaldelijk beelden van een stervende Palestijnse jongen wanneer het gaat over het conflict. Andere beelden, namelijk van stervende Israëliërs, worden veel minder getoond. Het beeld van de stervende jongen wordt symbool voor het conflict. De media laten burgers zodoende door een bepaald kader naar het conflict kijken.

Deprez e.a. (2011) onderzoeken framegebruik in de berichtgeving over de Eerste en Tweede Intifada in Vlaamse krant *De Morgen* en het Nederlandse *NRC Handelsblad*. Ze zoeken naar verschillen in de berichtgeving over de verschillende intifada's, en naar verschillen tussen de kranten. Er wordt in teksten gezocht naar twee frames die in eerder onderzoek door Wolfsfeld (1997) gevonden werden, namelijk het *law and order frame* en het *injustice and defiance frame*. Bij gebruik van het eerste frame wordt vooral het perspectief van Israëlieten ingenomen, bij het tweede juist dat van Palestijnen. Per intifada en per krant blijken de frames op verschillende manieren gebruikt te

worden. In berichten over de Eerste Intifada gebruikt *De Morgen* het *injustice and defiance frame* meer, maar tijdens de Tweede Intifada is dit juist het *law and order frame*. Tijdens de Eerste Intifada domineert daarom de Palestijnse visie op het conflict, terwijl tijdens de Tweede Intifada Israëlische standpunten meer aandacht krijgen. In *NRC Handelsblad* wordt zowel in berichten over de Eerste Intifada als in berichten over de Tweede Intifada het *law and order frame* dominant weergegeven. Wel is er in berichten over de Tweede Intifada meer ruimte voor het Palestijnse perspectief dan in berichten over de Eerste Intifada.

Patrick (2014) onderzoekt de berichtgeving in toonaangevende kranten uit de US, de UK en Spanje over vergelijkbare aanslagen, die in het Westen of elders ter wereld gepleegd zijn. Ze let daarbij op omvang, koppen, ordening van informatie en citaten, en ontdekt opmerkelijke verschillen in de berichtgeving over aanslagen in het Westen en elders ter wereld. Die verschillen beschrijft ze uitgebreid, en concludeert uiteindelijk dat de berichten over de aanslag in het Westen vooral zo ingericht zijn dat ze Islamofobie opwekken en een 'wij vs. zij-mentaliteit' ondersteunen.

Schmid (2004) ontdekt dat terrorisme in berichten geplaatst wordt in verschillende contexten, zoals criminaliteit, politiek, oorlog, propaganda en religie. Zodoende wordt terrorisme ook op verschillende manieren gedefinieerd. Welk frame gekozen wordt, bepaalt welke aspecten van terrorisme belicht worden. Volgens Schmid bestaan er in ieder geval vijf verschillende frames met betrekking tot terrorisme, die overeenkomen met de vijf hierboven genoemde contexten.

Een vergelijkende framinganalyse van berichten van Amerikaanse en Duitse media over 9/11 laat zien dat tussen Amerika en Duitsland verschillen bestaan in hoe bericht wordt over de aanslagen (Haes 2003). Amerikaanse journalisten geven vooral interpretaties die de trots op het eigen vaderland onderstrepen. Duitse journalisten focussen juist op de behoefte aan internationale samenwerking om terrorisme te bestrijden.

Ten slotte wat voorbeelden van onderzoek naar de effecten van frames. Norris e.a. (2003:4) beweren dat met de aanslag op de *twin towers* grote verandering kwam in hoe Amerikanen de dreiging van terrorisme waarnamen. Die dreiging was in feite niet groter geworden, maar emoties als angst en onzekerheid waren duidelijk heftiger aanwezig. Bush maakte vervolgens bedragen vrij voor politie, brandweer en medische hulpdiensten, en beveiliging op vliegvelden werd aangescherpt. De manier waarop de media berichtten over de aanslag en over terrorisme heeft hier volgens Norris e.a. grote invloed op gehad. Schmid (1983:70) stelt vast dat de media angst kunnen vergroten en aandacht op bepaalde onderwerpen kunnen richten. Ook dienen ze als middel voor terroristen om te intimideren of af te dwingen. Angst kan volgens Huddy e.a. (2003:273) grote gevolgen hebben, zoals pessimisme over de economie, wantrouwen tegenover landgenoten en het afraden van militair optreden.

Woods (2011) test of drie frames in teksten over een terroristische daad het gevoel van

gevaar bij lezers verhogen. 176 respondenten lezen verschillende artikelen met verschillende frames. Ze geven aan dat ze meer het gevoel hebben dat ze gevaar lopen wanneer er in de tekst gesproken wordt over *radicale islamitische groepen* dan wanneer gesproken wordt over *terroristen uit het eigen land*. Wanneer over *nucleaire wapens* gesproken wordt, voelen de respondenten zich meer bedreigd dan wanneer over wapens in het algemeen gesproken wordt. Gebruik van de term *terrorisme* heeft volgens dit onderzoek geen invloed op hoezeer mensen zich bedreigd voelen.

Reese e.a. (2009) onderzoeken het *war on terror frame*, geïntroduceerd door de Bush-regering als antwoord op 9/11. Ze zoeken naar trends in hoe in nieuwsberichten gerefereerd werd aan het *war on terror frame* en gebruiken daarvoor berichten uit *USA Today*. In de periode van september 2001 tot begin 2006 suggereren de berichten dat het frame door de Amerikaanse pers zelf werd opgenomen. Journalisten droegen het frame niet alleen over alsof het slechts een regeringsbeleid was, ze presenteerden het als onbetwist en volkomen logisch. De inval in Irak werd door dit frame veelal als gerechtvaardigde reactie op 9/11 gezien.

De hierboven beschreven onderzoeken maken duidelijk dat berichten over terroristische gebeurtenissen gevoelig zijn voor vertekening. Journalisten kunnen door verschillende factoren beïnvloed worden in hun (onbewuste) keuzes voor frames, en ook de nationaliteit en mentaliteit van nieuwsorganisaties beïnvloeden framegebruik. Bovendien kan framegebruik per periode en medium verschillen, en ook de locatie van een gebeurtenis waarover bericht wordt, kan gevolgen hebben voor framegebruik. De frames die gebruikt zijn, belichten het concept *terrorisme* allemaal op een specifieke manier. De gebruikte frames kunnen uiteindelijk het denken en doen van lezers beïnvloeden.

Met mijn exploratieve onderzoek wil ik bijdragen aan de beschikbare kennis over framing door Nederlandse opiniërende teksten over terrorisme te analyseren op frames. Zo hoop ik in kaart te brengen op welke manieren terrorisme in Nederlandse opiniërende teksten kan worden besproken. Dat reeds uitgevoerde onderzoeken aantonen dat framegebruik effect heeft op hoe lezers denken en handelen, geeft reden genoeg om framegebruik te analyseren. Zicht op framegebruik kan bijdragen aan het verkrijgen van een genuanceerder, realistischer beeld van terrorisme.

2.7 Conclusie

Goffman en Lakoff ontdekten eind 20^e eeuw dat de mens verschillende kaders kan gebruiken om naar de werkelijkheid te kijken en deze te begrijpen. Na deze ontdekking gingen steeds meer

onderzoekers zich verdiepen in dit verschijnsel, dat de naam *framing* kreeg. Het gaat bij framing om de invulling van berichten als gevolg van selectie en saillantie van bepaalde woorden en elementen uit de werkelijkheid om over een onderwerp te spreken. Frames manifesteren zich in teksten door middel van framing en reasoning devices. Welke frames gebruik zijn, stimuleert de toegang tot bepaalde informatie in het brein, waardoor het denken over en handelen met betrekking tot besproken onderwerpen beïnvloed wordt. Die invloed geeft aanleiding om onderzoek te doen naar welke frames dan precies gebruikt worden in de media. Framing in mediaberichten over terrorisme heeft al veel interessante kennis op het gebied van framegebruik, het effect van frames en frames zelf opgeleverd.

3. Bestaande methoden, gehanteerde methode en hypothesen

3.1 Inleiding

Framing is op verschillende manieren te onderzoeken, maakt paragraaf 3.2 duidelijk. Het vinden van een geschikte methode is vanwege het abstracte, cultuurgebonden karakter van framing niet eenvoudig. Van Gorp ontwierp een methode om teksten op een precieze, objectieve manier te analyseren op frames. Die methode beschrijf ik in paragraaf 3.4. Vervolgens geef ik mijn motivatie voor het hanteren van de methode. In de laatste twee paragrafen ga ik in op het corpusmateriaal en noem ik de hypothesen.

3.2 Bestaande methoden voor framingonderzoek

Een wereldwijde interesse voor framing heeft vele framingonderzoeken opgeleverd. Frames in nieuwsberichten over aangrijpende onderwerpen en gebeurtenissen zijn geanalyseerd (bijv. Joris e.a. 2013; Deprez e.a. 2011; Van Gorp & Van der Goot 2009), en ook de invloed van framing op het publiek is al vaak onderzocht (bijv. Valkenburg e.a. 1999). Andere toonaangevende personen op het gebied van framingonderzoek zijn Tankard, Entman, Gamson, Edelman en Iyengar, al zou de lijst met framingonderzoekers nog veel langer gemaakt kunnen worden.

De manier waarop tot resultaten gekomen wordt, kan verschillen tussen framingonderzoeken. Ten eerste bestaat er een onderscheid in *deductieve* en *inductieve methoden*. In het eerste geval worden teksten geanalyseerd op frames waarvan het bestaan al vóór het onderzoek bekend was. Semetko en Valkenburg (2000) analyseren bijvoorbeeld krantenberichten en televisieberichten uit 1977, uit de periode dat Europese leiders samenkwamen in Amsterdam. De frames waar ze naar zoeken, zijn in eerder onderzoek gevonden en betreffen het *verantwoordelijkheidsframe*, het *conflictframe*, het *gevolgenframe*, het *human interest frame* en het *moreelframe*.⁴ Om te tellen hoe vaak deze frames in de corpusteksten voorkomen, stellen ze per frame vier vragen op die de codeurs beantwoorden met 'ja' of 'nee'. Iedere vraag bevreemdt een onderdeel van een frame. Bij het *conflictframe* hoort bijvoorbeeld de vraag '*does the article reflect disagreement between parties/individuals/groups?*' Het antwoord 'ja' betekent dat het *conflictframe* gebruikt is. 'Ja' wordt omgezet in de score 1, 'nee' in 0, zodat de resultaten in cijfers weergegeven

---

⁴Iedere framenaam geeft weer waar het frame de nadruk op legt. Zo wordt in teksten met het conflictframe de nadruk gelegd op een heersend conflict.

kunnen worden.

Kiest men voor de *inductieve methode*, dan wordt in teksten gezocht naar nog onbekende frames, die vervolgens geconstrueerd worden. Dat doen Joris e.a. (2013) bijvoorbeeld in hun onderzoek naar framing van de eurocrisis in Nederlandse en Vlaamse kranten. Ze zoeken in hun verzamelde corpusteksten naar woorden die de interpretatie van de eurocrisis zouden kunnen beïnvloeden. Die woorden ordenen ze vervolgens naar betekenis, zodat categorieën met sturende woorden ontstaan. Uit die categorieën komen vervolgens complete frames voort.

Er bestaat ook een onderscheid in *kwantitatief en kwalitatief onderzoek*⁵ (David 2011:330). In *kwalitatieve onderzoeken* worden teksten nauwkeurig onderzocht en geïnterpreteerd. Iedere tekst wordt nauwkeurig geanalyseerd op sturende elementen of bestaande frames, en de manier van spreken over een onderwerp wordt gedetailleerd beschreven. Dit levert precieze beschrijvingen op van hoe in teksten over een bepaald onderwerp gesproken wordt, vaak met het doel uiteindelijk frames te kunnen construeren. Tekstelementen krijgen dan een interpretatieve beschrijving die samenhangt met culturele aspecten uit de cultuur waarbinnen de tekst verschijnt (Matthes & Kohring 2008). Zo analyseren Hoerl e.a. (2009) berichten over moordpogingen op Amerikaanse presidenten tussen 1973 en 2001. Ze beschrijven van iedere tekst nauwkeurig hoe de berichtgeving plaatsvond en op welke manieren over de moordpogingen gesproken werd. Die manieren presenteren ze als frames.

Totaal anders dan de kwalitatieve onderzoeken zijn *kwantitatieve onderzoeken*, die soms met behulp van computers uitgevoerd worden en zich richten op hoe vaak bepaalde woorden en frames voorkomen (David 2011:331). Soms worden compleet geautomatiseerde methoden gebruikt waarin algoritmes resultaten opleveren over het voorkomen van woorden en frames. De computer berekent de frequentie van bepaalde woorden in opgegeven teksten, en let daarbij ook op welke woorden in combinatie met elkaar voorkomen. Dit levert netwerken op van woorden die frames weergeven (Murphy 2001:280). Waar kwalitatieve onderzoeken vooral bedoeld zijn om te laten zien *hoe* in teksten over een bepaald onderwerp gesproken wordt, gaat het bij kwantitatief onderzoek om *hoe vaak* bepaald taalgebruik voorkomt.

---

⁵ Inductief onderzoek is vaak kwalitatief van aard, en deductief onderzoek is vaak kwantitatief van aard. Het onderscheid tussen kwalitatief en kwantitatief komt echter niet overeen met het onderscheid tussen inductief en deductief, de termen kunnen onderling gecombineerd worden. Bij inductie komt men door analyse tot generalisaties, namelijk tot algemene frames. Bij deductie wordt juist vanuit algemene frames gevolgtrekkingen gedaan over het specifieke, namelijk geanalyseerde teksten. Deductief en inductief onderzoek kan uitgevoerd worden om kwalitatieve of kwantitatieve resultaten te verkrijgen. Er kan dus naar resultaten in cijfers toegewerkt worden, of naar kwalitatieve beschrijvingen.

3.3 Problemen omtrent framingonderzoek

Dat er veel verschillende manieren bestaan voor framingonderzoek, laat al zien dat framing geen eenvoudig onderzoeksobject is. In hoofdstuk 2 werd duidelijk dat tekstschrijvers frames putten uit de cultuur waarin ze leven, of uit de wereld in het algemeen. Het is aantrekkelijk voor journalisten om uit de cultuur geputte frames te gebruiken, aangezien het algemeen begrepen gedachtegangen zijn die betekenis, samenhang en uitleg bieden voor ingewikkelde onderwerpen (Van Gorp 2010:87). We lenen termen uit alledaagse domeinen van kennis om te praten over complexe sociale en politieke onderwerpen. Door ingewikkelde gebeurtenissen of situaties in al bekende 'mallen' te gieten, bijvoorbeeld *ziekte* of *strijd*, kunnen lezers makkelijker begrijpen wat gaande is. Daarnaast gebruiken schrijvers frames vaak automatisch, omdat het vaak gaat om veelgebruikte frames die zo ingesleten zijn dat het natuurlijk voelt om ze te gebruiken.

Dat frames verbonden zijn aan cultuur maakt dat framing moeilijk te analyseren is. In de literatuur klinkt dan ook regelmatig bezorgdheid over de betrouwbaarheid en geldigheid van framingonderzoek op basis van content analyse (Matthes & Kohring 2008:258, Tankard 2003:98). Analytici worden altijd beïnvloed door eigen culturele denkkaders (Van Gorp 2010:88). Omdat ze vaak teksten uit de eigen of een vergelijkbare cultuur analyseren, valt framegebruik bovendien nauwelijks op. De mogelijkheid bestaat dat de analytici frames over het hoofd zien of door extra oplettendheid te veel woorden als devices markeren. Het is moeilijk te achterhalen of de uiteindelijke resultaten ingegeven zijn door de eigen frames van de analytici of daadwerkelijk in de teksten aan te wijzen zijn.

Naast de connectie met cultuur maakt het abstracte van framing onderzoek doen naar het verschijnsel ingewikkeld. Frames zijn abstracte eenheden die moeilijk te identificeren zijn. Om de relatie tussen een abstract frame en de elementen die dat frame oproepen aan te wijzen, is altijd kennis en interpretatie van de analyticus nodig. De analyticus zoekt immers naar verbanden tussen het besproken onderwerp en een algemeen, cultureel concept. Daarbij wordt gelet op devices, die niet altijd manifest aanwezig zijn in de teksten. Om bijvoorbeeld te kunnen ontdekken dat er over de crisis gesproken wordt alsof het een ziekte is, moet meer gebeuren dan het markeren van woorden als *griep* en *koorts*. Er is creatief denkwerk nodig om in te kunnen zien dat de eurocrisis niet alleen met woorden van ziekte omgeven is, maar dat de eurocrisis compleet vanuit het concept benaderd wordt, en dat er dus sprake is van het *ziekteframe*. Het aanwijzen van frames vraagt om persoonsafhankelijk redeneren en lijkt daardoor een subjectieve aangelegenheid.

Om toch op een systematische manier frames uit teksten te kunnen destilleren, wordt vaak gebruikgemaakt van een *inductieve methode*, meestal kwalitatief van aard (Van Gorp 2006:251). Er wordt dan met een open blik, dus zonder te zoeken naar bekende frames, zorgvuldig gezocht naar framende woorden en redeneringen, om die vervolgens te turven of om op basis van de bevindingen

framing packages te construeren. Op die manier wordt de kans op het over het hoofd zien van frames verkleind, en specifieke frames die van meerwaarde kunnen zijn voor verder onderzoek zullen juist opvallen (Van Gorp 2007:13). De validiteit van het onderzoek ligt door deze werkwijze hoog; er wordt daadwerkelijk gemeten wat gemeten zou moeten worden, namelijk welke frames in de onderzochte teksten voorkomen. Een minpunt van de inductieve aanpak is dat er vaak alleen gedetailleerde beschrijvingen als resultaat gepresenteerd worden. Het blijft vaak bij aan een speciaal geval gebonden beschrijvingen die weinig kennis opleveren over framing in het algemeen. Inductieve onderzoeken zijn daardoor vaak moeilijk te repliceren en controleren, en de resultaten zijn moeilijk te generaliseren (Semetko & Valkenburg 2000:94). De gedetailleerde beschrijvingen zouden per corpus en per analyticus kunnen verschillen. Deze inductieve, kwalitatieve manier van onderzoek is arbeids- en tijdsintensief, waardoor vaak met betrekkelijk kleine corpora gewerkt zal worden. Ten slotte kleeft aan deze methode natuurlijk het risico van subjectiviteit, aangezien alles draait om interpretatie en beschrijving. Persoonlijke interpretatie en inzicht van de analytici is noodzakelijk voor het verkrijgen van resultaten, waardoor verandering van analytici waarschijnlijk voor (kleine) verandering in de resultaten zal zorgen. Er zou veel uitleg en verantwoording van de analytici nodig zijn om achteraf alle bevindingen te kunnen controleren.

Wil men tot betrouwbare en bruikbare resultaten komen, dan lijkt analyseren van enkel de manifeste inhoud van teksten een oplossing. Een *deductieve, kwantitatieve methode* ligt dan voor de hand. In de communicatiewetenschap wordt hier vaak voor gekozen (Van Gorp 2007:13). Er wordt dan bijvoorbeeld nagegaan in welke mate vooraf gedefinieerde frames⁶ in teksten voorkomen door manifeste devices te tellen. Door alleen het manifeste kwantitatief te onderzoeken wordt de kans op repliceerbaarheid en generalisatie van de resultaten groter, aangezien dan louter telbare elementen geanalyseerd worden. Er zouden uitspraken gedaan kunnen worden over het voorkomen van de gevonden elementen en frames in groot aantal teksten. De resultaten van zulke onderzoeken zijn gemakkelijk te controleren en herhaling van het onderzoek zou nagenoeg dezelfde resultaten opleveren. De vraag is echter of de uitkomsten van dit soort deductieve onderzoeken volledig zijn, en of daadwerkelijk het voorkomen van frames gemeten wordt. Ten eerste krijgt slechts één kant van framing aandacht, namelijk het manifeste. Eventueel impliciet aanwezige (delen van) frames worden meestal niet geteld, terwijl ook die van invloed zijn op de lezers. Een impliciet genoemde oplossing of een gevolg dat zonder framing devices beschreven wordt, zou onterecht geen aandacht krijgen. Ten tweede bestaat het risico dat *specifieke frames* onopgemerkt blijven, aangezien de focus ligt op abstracte, vooraf geïdentificeerde frames. De te analyseren teksten zouden frames kunnen bevatten waarvan van tevoren niet verwacht werd dat ze zouden voorkomen. Die frames worden dan

---

⁶ Gevonden in eerder onderzoek.

gemakkelijk over het hoofd gezien. Ten slotte wordt in dit soort onderzoeken onvoldoende aandacht geschonken aan de constructie van de frames, wat in eerder onderzoek al is gedaan en het gevolg is van een inductief proces waar ook interpretatie en kennis van analytici nodig was. Onduidelijk blijft waarop gebaseerd is dat de frames bestaan.

3.4 Aangehouden methode: de methode van Van Gorp

3.4.1 Inleidend woord op bespreking Van Gorps methode

Van Gorp (2010:84) ontwikkelde een methode die subjectiviteit zoveel mogelijk uit framingonderzoek haalt. Het is zijn methode die in deze scriptie aangehouden is. Volgens Van Gorp vragen frames om een onderzoeksmethode die zowel een deductieve als een inductieve fase heeft. Die fasen beschrijf ik in deze paragraaf, waarbij ik enige eigen aanpassingen noem. Van Gorp werkt in zijn framingonderzoeken immers met teams van analytici, terwijl ik in dit onderzoek alleen werk. Ik kan niet overleggen over bevindingen, beslissingen moet ik op basis van eigen inzicht maken en ook conclusies trek ik zonder overleg. Om toch tot betrouwbare resultaten te komen, boots ik na wat mogelijk is wanneer met teams gewerkt wordt. Ik werp herhaaldelijk kritische blikken op mijn werk en analyserondes voer ik meerdere keren uit, om vervolgens de bevindingen te vergelijken en waar nodig bij te stellen.

3.4.2 De inductieve fase

Eerste stap: corpus vormen

Van Gorp (bijv. 2006, 2007, 2009, 2013) begint zijn framingonderzoeken met een inductieve fase. De eerste stap in die fase is het verzamelen van materiaal voor analyse. Er moet een gewenst aantal teksten met de gewenste eigenschappen wat betreft genre, datum, afkomst en onderwerp gevonden worden. Ik heb mijn corpus gevormd door in krantenbank LexisNexis⁷ binnen *NRC Handelsblad*, *De Volkskrant*, *Algemeen Dagblad*, *Trouw* en *De Telegraaf* te zoeken naar columns en opiniestukken over terrorisme. Ik heb gekozen voor toonaangevende kranten die dagelijks voor iedere Nederlander te lezen zijn. Beïnvloedende frames zouden via deze kranten veel Nederlanders bereiken. Er is gekozen voor kranten met verschillende signaturen om een redelijke representatie van het Nederlandse krantenaanbod te kunnen geven en een gevarieerd corpus te creëren.

Ik heb gezocht naar teksten uit vier verschillende periodes, namelijk drie maanden vóór twee

---

⁷ www.lexisnexis.nl/dutch/home.page

verschillende aanslagen in Europa en drie maanden daarna. Het betreft ten eerste de aanslag op de redactie van het satirische blad Charlie Hebdo in Parijs (7 januari 2015), waarbij twaalf mensen omkwamen en acht gewonden vielen.⁸ Twee gewapende mannen drongen tijdens een redactievergadering het pand van Charlie Hebdo binnen om journalisten te doden, als wraakactie voor de cartoons die met de profeet Mohammed spotten. Al-Qaida in Jemen bleek verantwoordelijk voor de aanslag. De twee daders vluchtten een bedrijfspand in en werden twee dagen later uitgeschakeld. Een bekende van de daders schoot een dag voor de aanslag een politieagent neer, en op de dag van de aanslag bestormde hij gewapend een Joodse supermarkt. Daar gijzelde en doodde hij burgers en hijzelf kwam bij de overmeestering ook om het leven. De tweede aanslag betreft de bomaanslag in Madrid op 11 maart 2004. In vier treinen gingen toen vlak na elkaar meerdere bommen af, waardoor bijna 200 mensen omkwamen en ruim 1800 personen gewond raakten.⁹ Al-Qaida eiste ook deze aanslag op.

De terroristische aanslagen die in deze scriptie centraal staan,¹⁰ zijn alle twee uitgevoerd door jihadisten. De keuze om de berichtgeving vóór en na twee specifiek jihadistisch gemotiveerde aanslagen te analyseren, is niet alleen gemaakt omdat Nederland vooral te maken heeft met dit soort aanslagen. De keuze voor aanslagen met dezelfde achtergrond is ook gemaakt om bruikbare resultaten te verkrijgen. Zou de berichtgeving over aanslagen met verschillende achtergronden geanalyseerd worden, dan zouden de gevonden resultaten niet goed met elkaar vergeleken kunnen worden en zouden er moeilijk conclusies getrokken kunnen worden. Door deze variabele gelijk te houden, is de kans op het vinden van een algemene tendens in framegebruik groter en de resultaten zullen waardevoller zijn.

In iedere krant is naar opiniërende teksten gezocht die geschreven zijn tussen 11 december 2003 en 11 maart 2004, 12 maart 2004 en 12 juni 2004, 7 oktober 2014 en 7 januari 2015, en 8 januari 2015 en 8 april 2015. Voor het zoeken in *NRC Handelsblad* zijn de data met één dag aangepast, aangezien deze krant als enige van de vijf een avondkrant is. Op de dag van een aanslag zouden in het *NRC Handelsblad* dus al berichten over de aanslag kunnen staan, terwijl dat bij de andere kranten niet zou kunnen.

Per periode heb ik de zoektermen *terrorisme*, *terroristisch* en *aanslag* ingevoerd in het zoekstelsel van de krantenbank. De woorden *terrorisme* en *terroristisch* zijn zelf al als frame te zien (Woods 2011:202), waardoor de bruikbaarheid ervan als trefwoorden in twijfel getrokken zou kunnen worden. Te zeggen is dat wanneer over een gebeurtenis in termen van *terrorisme* gesproken

---

⁸ <http://nos.nl/artikel/2012155-aanslag-parijs-overzicht-van-de-gebeurtenissen.html>, laatst geraadpleegd 01-05-2015.

⁹ http://static.nos.nl/nosjournaal/artikelen/2007/2/15/150207_11maart_reconstructie.html, laatst geraadpleegd 01-05-2015.

¹⁰ Hierna wordt soms verwezen naar de aanslagen met 'Madrid' en 'Parijs'.

wordt, die gebeurtenis dan geframed wordt, namelijk als terroristisch. Deze term gebruiken als trefwoord zou teksten opleveren met een *terrorisme-frame*, waardoor het onderzoek circulair wordt. Toch heb ik deze trefwoorden gebruikt. Ik zocht voor mijn corpus naar Nederlandse teksten over *jihadistisch geweld*, wat in Nederlandse teksten altijd beschreven zal worden als *terrorisme*. Door op *terrorisme* en *terroristisch* te zoeken, zullen daarom de bedoelde teksten gevonden worden. In een andere cultuur, bijvoorbeeld in het Midden-Oosten, is denkbaarder dat er teksten bestaan waarin jihadistisch geweld niet geschaard wordt onder terrorisme. Jihadistisch geweld kan bijvoorbeeld gezien worden als het uiten van standvastig geloof of het nastreven van vrijheid, waarbij de term *terrorisme* weg kan blijven. In Nederlandse teksten kan jihadistisch geweld ook op deze alternatieve manieren uitgelegd worden, maar ook dan zal jihadistisch geweld nog *terrorisme* genoemd blijven worden. Om er zekerder van te zijn dat ik geen teksten misliep waarin jihadistisch geweld niet als terroristisch bestempeld werd, heb ik ook het trefwoord *aanslag* toegevoegd.¹¹

Van alle gevonden teksten heb ik beoordeeld of ze opiniërend waren en of ze in hoofdzaak over terrorisme gingen. Uit de overgebleven teksten heb ik zonder verdere selectiecriteria 25 teksten binnen alle vier de periodes genomen, waarvan vijf uit iedere krant.¹² De honderd verkregen corpusteksten heb ik een korte code gegeven om overzicht te houden tijdens de analyse. Iedere combinatie krant-periode kreeg een nummer, namelijk één tot en met twintig. Daaronder vielen steeds vijf teksten, die allemaal een letter kregen.¹³ Tabel 2 laat zien hoeveel hits de zoekopdrachten in eerste instantie opleverden, hoeveel daarvan opiniërend waren en hoeveel daarvan over terrorisme gingen. Soms werden minder dan vijf opiniestukken over jihadistisch terrorisme gevonden. Om toch van iedere krant en uit iedere periode vijf teksten in het corpus te krijgen, is in die gevallen de zoekperiode uitgerekt.¹⁴ De periode is niet verder uitgerekt dan nodig was om vijf columns en opiniestukken over terrorisme te vinden. Er zijn tien teksten in het corpus terechtgekomen die buiten de drie maanden voor de aanslag in Madrid vallen, en acht die buiten de drie maanden voor de aanslag in Parijs vallen. Alle corpusteksten zijn te vinden in bijlage 1.

---

¹¹ Het kiezen van trefwoorden blijft een lastige kwestie. Het risico op het mislopen van teksten blijft bestaan, en in feite zou ieder woord als frame gezien kunnen worden. Ieder woord draagt immers bepaalde lading.

¹² Het corpus bevat enkele teksten die door niet-Europese auteurs zijn geschreven. Men zou kunnen stellen dat deze teksten frames bevatten die niet te verbinden zijn aan de Nederlandse cultuur. Mijn doel is echter *gebruikte frames in veelgelezen, in Nederland gepubliceerde teksten* te vinden. Daarom analyseer ik ook deze teksten.

¹³ De letters a-e. Tekst 8a komt bijvoorbeeld uit *De Volkskrant*, uit de periode na de aanslag in Parijs.

¹⁴ Het was niet problematisch om de periodes uit te rekken, aangezien het in dit onderzoek niet gaat om het gelijk zijn van de voor-periodes; die worden onderling niet vergeleken. Juist de vergelijking van de voor- en na-periodes staat centraal. Dat er eventueel extra frames in de voor-periodes voorkomen die zonder het uitrekken van de periodes niet gevonden zouden zijn, heeft geen nadelige gevolgen voor de resultaten van het onderzoek. De prioriteit ligt in dit onderzoek niet op het hanteren van gelijke periodes, maar op het analyseren van evenveel teksten van voor en na aanslagen.

Krant	Periode	Aantal hits als gevolg van zoekwoorden <i>terrorisme,</i> <i>terroristisch</i> en <i>aanslag</i>	Aantal opiniërende teksten binnen hits	Aantal opiniërende teksten met als hoofdonderwerp terrorisme	Periode uitgerekt tot
<i>NRC</i> <i>Handelsblad</i>	1. Vóór Madrid (10 december 2003 – 10 maart 2004)	305	45	12	-
	2. Na Madrid (11 maart 2004 – 11 juni 2004)	622	113	43	-
	3. Vóór Parijs (6 oktober 2014 - 6 januari 2015)	216	20	15	-
	4. Na Parijs (7 januari – 7 april)	436	54	32	-
<i>De</i> <i>Volkscrant</i>	5. Vóór Madrid (11 december 2003 – 11 maart 2004)	276	20	4	27 november 2003
	6. Na Madrid (12 maart 2004 – 12 juni 2004)	494	56	31	-
	7. Vóór Parijs (7 oktober 2014 - 7 januari 2015)	159	16	2	23 september 2014
	8. Na Parijs (8 januari – 8 april)	431	74	41	-
<i>Algemeen</i> <i>Dagblad</i>	9. Vóór Madrid (11 december 2003 – 11 maart 2004)	226	7	2	11 september 2003
	10. Na Madrid (12 maart 2004 – 12	391	30	18	-

	juni 2004)				
	11. Vóór Parijs (7 oktober 2014 - 7 januari 2015)	150	6	1	15 augustus 2015
	12. Na Parijs (8 januari – 8 april)	284	20	15	-
<i>Trouw</i>	13. Vóór Madrid (11 december 2003 – 11 maart 2004)	280	15	2	30 oktober 2003
	14. Na Madrid (12 maart 2004 – 12 juni 2004)	460	46	19	-
	15. Vóór Parijs (7 oktober 2014 - 7 januari 2015)	163	11	4	3 oktober 2015
	16. Na Parijs (8 januari – 8 april)	337	45	21	-
<i>De Telegraaf</i>	17. Vóór Madrid (11 december 2003 – 11 maart 2004)	186	10	2	21 augustus 2003
	18. Na Madrid (12 maart 2004 – 12 juni 2004)	268	14	9	-
	19. Vóór Parijs (7 oktober 2014 - 7 januari 2015)	217	16	5	-
	20. Na Parijs (8 januari – 8 april)	377	28	20	-

Tabel 2: Resultaten vorming corpus

Tabel 3 laat samengevat zien wat de verschillen zijn in het aantal gevonden opiniërende stukken over terrorisme voor en na een aanslag. Steeds na een aanslag zijn er meer hits, meer opiniërende teksten en meer opiniërende teksten over terrorisme gevonden dan voor een aanslag.¹⁵ In totaal zijn in de kranten van drie maanden na Madrid 5,45 keer meer opiniërende teksten over terrorisme gevonden dan in de kranten van drie maanden voor de aanslag. Het verschil tussen voor en na Parijs is wat kleiner, namelijk 4,78 keer.

Aantal opiniërende teksten over terrorisme				
	Vóór Madrid	Na Madrid	Vóór Parijs	Na Parijs
<i>NRC Handelsblad</i>	12	43	15	32
<i>De Volkskrant</i>	4	31	2	41
<i>Algemeen Dagblad</i>	2	18	1	15
<i>Trouw</i>	2	19	4	21
<i>De Telegraaf</i>	2	9	5	20
Totaal	22	120	27	129

Tabel 3: Aantal gevonden opiniërende teksten over terrorisme per krant en periode

De kortste corpustekst bestaat uit 186 woorden, de langste corpustekst telt 3956 woorden. De langste tekst wijkt sterk af van de andere corpusteksten. Er komt één tekst van 2617 woorden in het corpus voor, de meeste andere teksten bestaan uit minder dan 1000 woorden. Het aantal woorden van het totale corpus is 68.352, wat het gemiddeld aantal woorden per tekst 684 maakt. Tabel 4 geeft het totale aantal woorden en het gemiddeld aantal woorden per tekst per periode weer. Het grote verschil in totaal aantal woorden voor en na Madrid is te danken aan dat de twee langste teksten van het corpus uit de periode voor Madrid komen. Tussen haken staat wat het totale aantal woorden en het gemiddelde aantal woorden zonder de lange teksten zou zijn.

		Voor	Na
Parijs	Aantal woorden totaal	14705	15888
	Gemiddeld aantal woorden per tekst	588	636
Madrid	Aantal woorden totaal	22088 (15515)	15671
	Gemiddeld aantal woorden per tekst	636 (675)	627

Tabel 4: Wordenaantallen per periode

¹⁵ Hier zijn de originele periodes aangehouden, zonder uitrekking.

Tweede stap: open codering

Op het vormen van het corpus volgt de tweede stap van de inductieve fase: de daadwerkelijke analyse begint (Van Gorp 2010:94). Met een open blik en zonder andere instrumenten dan het eigen brein wordt gezocht naar woorden die sturend zouden kunnen zijn in de bespreking van het onderwerp. Ieder tekstelement dat zou kunnen beïnvloeden hoe lezers het besproken onderwerp interpreteren, wordt gemarkeerd. Ook wordt van iedere geanalyseerde tekst een excerpt gemaakt met daarin de strekking van de tekst en de sturende woorden.

Ik heb mijn corpus drie keer nauwkeurig doorgelezen om woorden te vinden die mogelijk gedachten bij terrorisme beïnvloedden. De eerste open coderingsronde bestond voornamelijk uit het onderstrepen van woorden en zinnen die iets zeiden over terrorisme. Metaforen waren belangrijke signalen dat er sprake kon zijn van een frame. Zo ben ik woorden als 'ten prooi vallen aan' (*NRC Handelsblad* 28-02-2004:17), 'deze pest in (te) dammen' (*De Telegraaf* 19-12-2014:20) en 'meerkoppig bloedig monster' (*De Volkskrant* 26-11-2014:33) tegengekomen. Die woorden worden duidelijk niet letterlijk bedoeld, maar dienen om een verbinding te leggen tussen terrorisme en een ander concept. Ook bijzondere beschrijvingen van terroristen heb ik gemarkeerd. Voorbeelden zijn 'groepje fanatieke gelovigen' (*NRC Handelsblad* 28-02-2004:17), 'onbeduidende mannen' (*De Volkskrant* 10-02-2015:22) en 'het zijn monsters' (*De Volkskrant* 17-09-2014:33). Niet in ieder deel van iedere tekst kwamen zulke duidelijk sturende woorden voor. Om meer latente, sturende elementen te kunnen markeren, heb ik mezelf vragen als 'wat wordt als probleem genoemd?' en 'wat is de oplossing volgens deze tekst?' gesteld. Voorbeelden zijn moeilijk te geven vanwege het latente karakter, maar zinnen als 'er bestaat geen wondermiddel' (*NRC Handelsblad* 13-03-2004:13) en 'terreurdaden zijn nauwelijks te voorzien' (*Algemeen Dagblad* 27-09-2014:7) heb ik na het stellen van de vragen gemarkeerd als sturend.

Vervolgens heb ik alle teksten nog eens op dezelfde manier geanalyseerd. Terwijl ik dat deed, was ik alert op de gevoelens en gedachten die de sturende woorden bij me opwekten. Sommige woorden en zinnen deden me in dit vroege stadium al denken aan algemene concepten of handelingen. Zo deden de hierboven genoemde metaforen me denken aan *dieren*, *monsters* en *ziek zijn*. Een formulering als '[...] jihadisten zo hun zin krijgen' (*NRC Handelsblad* 11-10-2014:24) deed me denken aan het omgaan met een onredelijk persoon, net als 'Daar moeten ze dan maar tegen kunnen' (*Algemeen Dagblad* 20-12-2003:11). De woordgroep '[...] begint langzaam te dagen bij' (*De Volkskrant* 31-03-2004:13) riep associaties op met het leren van een les of het ontwaken uit iets als onwetendheid. De concepten waaraan ik dacht tijdens het lezen van de teksten, noteerde ik steeds in de kantlijn van de teksten. Het betroffen: *strijd*, *reis*, *gekke*, *kind*, *geld of handel*, *ziekte*, *dier of monster*, *slapen en wakker worden*, *school*, *theater* en *kweken*.

Om zeker te weten dat ik geen sturende woorden onopgemerkt liet, heb ik alle teksten nog

een derde keer geanalyseerd. Vond ik ongemarkeerde woorden die de gedachten bij terrorisme naar mijn idee konden beïnvloeden, dan markeerde ik die woorden alsnog. Vervolgens noteerde ik in een apart bestand het nummer van een tekst, met daaronder de duidelijkst sturende woorden en zinnen,¹⁶ de strekking van de tekst en eventueel de algemene concepten die een rol speelden. De excerpten die zo van alle teksten zijn ontstaan, zijn te vinden in bijlage 2.

Derde stap: axiale codering

In de derde stap van de inductieve fase wordt niet langer per tekst geanalyseerd, maar alle gevonden sturende elementen worden tegelijkertijd onderzocht (Van Gorp 2010:95). De analytici maken categorieën van de gevonden elementen door te letten op overeenkomsten, verschillen en contrasten. Door die indeling te maken, ontstaan er categorieën die allemaal op een bepaalde manier over het centrale onderwerp spreken. Iedere categorie krijgt tijdens zijn vorming specifieke eigenschappen.

Na alle sturende woorden gemarkeerd te hebben, ben ik in die gemarkeerde woorden gaan zoeken naar verschillen en overeenkomsten in hoe ze spraken over terrorisme. De excerpten van de teksten hebben daarbij geholpen door een beknopt overzicht te geven van de duidelijkst sturende woorden. Ze gaven samenvattingen van de teksten waardoor het makkelijker was globale redeneerlijnen te zien. Uiteindelijk heb ik tien verschillende manieren gevonden waarop gestuurd werd in het spreken over terrorisme, ofwel categorieën. De categorieën zijn te vinden in bijlage 3. De namen komen niet compleet overeen met de algemene concepten die ik tijdens de open codering al noteerde, omdat dat slechts tijdelijke notities waren. Na een tweede blik heb ik de categorieën een definitieve naam gegeven die preciezer of passender was dan de eerste naam, en ik voegde een categorie toe die nog ontbrak, namelijk *onbekend altijd aanwezig gevaar*. De tien gevonden categorieën geven met hun inhoud allemaal een algemeen concept weer, dat in de teksten verbonden wordt aan het concept *terrorisme*. Ik heb *ze ziekte, dierlijkheid, handel, plant/kweek, gekte, wekker, reis, strijd, onbekend altijd aanwezig gevaar, theater* en *school* genoemd. De namen geven weer waar de woorden en redeneringen in een categorie aan deden denken. In de categorie *school* komen bijvoorbeeld woorden en zinnen voor die doen denken aan school en het leren van lessen.

De gevonden categorieën heb ik vervolgens nogmaals kritisch bestudeerd. In de enkele gevallen van *handel* ging het niet per se om handelen in geld of goederen, maar meer om het

---

¹⁶ Niet alle gevonden sturende woord(groep)en staan genoteerd, omdat het soms ging om grotere tekstdelen en omdat de sturende woorden handmatig op papier gemarkeerd zijn. De markering van alle sturende elementen is via mij in te zien.

verdedigen van eigen waarden en het aanvallen van andermans waarden. Er wordt bijvoorbeeld gezegd dat de democratie en rechtsstaat niet onderhandelbaar zijn. Gezien dit gegeven en het feit dat zeer zelden in termen van handel gesproken wordt, is de categorieën *handel* bij *strijd* gevoegd. De nadruk wordt in deze categorie gelegd op onenigheid tussen bevolkingsgroepen. Vervolgens ontstond twijfel over de naam *strijd*, omdat niet alleen over strijd of geweld gesproken werd wanneer de nadruk gelegd werd op onenigheid tussen bevolkingsgroepen, maar ook over verzoening en onderhandelingen. Ik besloot te kiezen voor een benaming die beide opties toeliet: *meningsverschil*.

Ook de categorieën *school* en *wekker* zijn samengevoegd tot één categorie: *wekker*. In beide gevallen gaat het namelijk om plotseling inzicht na een aanslag. In het geval van de *wekker* wordt gesproken in termen van slapen en wakker worden, waarbij wakker worden staat voor het krijgen van inzicht. Dit wordt vaak gepresenteerd als het leren van een les. De categorieën *dierlijkheid* en *gekke* zijn te integreren in de categorie *ziekte* door twee subcategorieën te creëren, namelijk *lichamelijke ziekte* en *geestelijke ziekte*. Ook de categorie *onbekend, altijd aanwezig gevaar* is bij het *ziekteframe* gevoegd. Deze categorie duidt op het onzekere en onduidelijke van een onontkoombaar gevaar, wat goed past bij het idee van ziekte. Dit aspect zou ook bij andere concepten dan *ziekte* voor kunnen komen, bijvoorbeeld *natuurramp*. Van alle gevonden frames past het aspect echter het beste bij het concept *ziekte*. Woorden die verbonden waren aan het concept *theater* bleken sporadisch voor te komen en leverden geen hele redeneerlijn op. Deze categorie is daarom geschrapt. De categorieën *reis* en *plant/kweek* bleven bestaan.

Vierde stap: vorming framematrix

In de vierde stap van Van Gorps inductieve fase wordt de inhoud van iedere gevormde categorie in een *framematrix* ingevuld: een tabel die de inhoud van verschillende frames weergeeft (Van Gorp 2010:96). Per gevormde categorie moet duidelijk zijn wat het *probleem*, de *oorzaak*, de *gevolgen*, de mogelijke *oplossingen* en het *moreel oordeel* is in de termen van de categorie. Ook worden metaforen en andere categoriekenmerkende woorden ingevuld. Voor ieder frame-onderdeel bestaat een kolom. Zijn alle kolommen ingevuld, dan geeft iedere horizontale rij de inhoud van een frame weer. De namen die de rijen krijgen, en die dus aan de frames worden gehangen, verzint de analyticus zelf. Iedere naam moet de totale inhoud van het frame indiceren en moet verbonden zijn aan een cultureel concept dat functioneert als het basisidee. In de keuze voor een noemer speelt onvermijdelijk wat voorkennis en de denkwijze van de analyticus mee (Tankard 2003:89).

De frames die ik heb gevonden in deze laatste stap van de inductieve fase staan beschreven in hoofdstuk 4. De namen die ik ze heb gegeven komen overeen met de namen van de categorieën,

op één na. *Plant/kweek* is *onkruid* genoemd, aangezien het in dit frame niet gaat om normale planten maar om verdrukkende, ongewenste planten.

Om te controleren of de framematrix compleet was, heb ik voor alle corpusteksten gecontroleerd of ze in te delen waren in de matrix. Frameloze teksten bestaan niet (D'Angelo & Kuypers 2010:1), dus blijven er teksten over waar geen van de frames in voorkomt, dan is de matrix nog niet compleet. Vervolgens is per frame gecontroleerd of hij goed te manifesteren viel, of hij abstract genoeg was en of hij toe te passen was op andere onderwerpen dan die van de corpusteksten. Dit heb ik gedaan door de frames in gedachten toe te passen op andere onderwerpen, en door te controleren of alle frame-onderdelen volledig ingevuld waren. Ook controleerde ik of ieder frame verwees naar een logische keten van reasoning devices. Een laatste, kritische blik garandeerde dat er geen overlapping bestond tussen de frames. Komen frames deels of compleet overeen in de manier waarop ze over terrorisme spreken, dan moeten ze samengevoegd worden. Een framematrix moet goed afgebakende, heldere frames bevatten, zodat het een praktisch instrument is om het voorkomen van frames mee te analyseren (Van Gorp 2010:99).

3.4.3 De deductieve fase

In de deductieve fase van Van Gorp wordt *kwantitatief onderzoek* uitgevoerd (Van Gorp 2010:99). Onderzocht wordt in welke mate de frames uit de matrix voorkomen in de corpusteksten door framing en reasoning devices te tellen. Van Gorp (2010:102) spreekt al van aanwezigheid van een frame wanneer één framing device of reasoning device aan te wijzen is. Eén device zou namelijk al de hele bijbehorende redenering omtrent het onderwerp kunnen activeren (Joris e.a. 2013:176). Ook ik stel deze regel. Omdat niet alleen manifeste maar ook latente elementen geteld moeten worden, is niet altijd meteen duidelijk of er sprake is van aanwezigheid van een device. Er kan twijfel optreden over of een woord(groep) daadwerkelijk een device is, en bij welk frame het dan hoort. Als controle heb ik het telproces twee keer doorlopen. Alle corpusteksten zijn dus twee keer geanalyseerd op devices. Waar nodig heb ik de eerste bevindingen aan de tweede bevindingen aangepast.

Wanneer ik dacht dat er sprake was van een bepaald frame, voerde ik in gedachte steeds een extra controle uit. Ik ging na of in de tekst het probleem, de oorzaak, het gevolg en de oplossing voor/van terrorisme daadwerkelijk in termen van het vermoedelijk aanwezige frame ingevuld werden. Pas wanneer ik dat voor mezelf kon verantwoorden, gaf ik definitief aan dat het betreffende frame aanwezig was in de tekst.

Ook wanneer een frame 'ontkend' werd, heb ik genoteerd dat het frame in de tekst aanwezig was, aangezien ook in die gevallen associaties opgewekt worden. Een voorbeeld waarin het *geestelijke ziekteframe* 'ontkend' wordt, is: 'Jonge vrouwen die naar Syrië reizen om zich aan te

sluiten bij IS zijn niet alleen gehersenspoelde slachtoffers' (*Trouw* 01-12-2014:25). In dit geval wordt de gedachte dat jonge vrouwen die zich aansluiten bij IS gehersenspoeld zijn niet alleen ontkend, maar ook opgeroepen. Ook bij dit soort 'ontkenningen' noteer ik dus dat het betreffende frame aanwezig is.

Volgens Van Gorp (2010:102) is het niet zo dat een frame de lezer pas stuurt in zijn denken over een onderwerp als er veel devices van dat frame in een tekst voorkomen. Wel is het mogelijk dat de impact van een frame voortkomt uit de *prominentie* en de *herhaling* van de devices. De *prominentie* van devices is moeilijk te analyseren omdat niet vaststaat welke (stilistische) eigenschappen ervoor zorgen dat een device opvalt bij de lezer. Wat opvalt, kan per persoon verschillen, het hangt immers af van de manier waarop het brein de tekst verwerkt. Over de *herhaling* van devices kan wel iets gezegd worden. In de deductieve fase wordt daarom ook vastgesteld hoe frequent de frames gebruikt worden in de teksten door framing en reasoning devices te tellen (Van Gorp 2010:101). Soms heb ik losse woorden als apart device geteld; soms markeerde ik woordgroepen of hele zinnen als één device.¹⁷ Daarbij was betekenis doorslaggevend. Droeg één bepaald woord in zijn eentje een bepaalde betekenis, dan noteerde ik dat woord als device. Droegen meerdere woorden in combinatie een bepaalde betekenis, dan noteerde ik die hele woordgroep als één device. Voorbeelden van woorden die als één device zijn gerekend, zijn *ontwrichting*, *vijandigheid* en *kweken*. Deze woorden wijzen in hun eentje op de aanwezigheid van respectievelijk het *lichamelijke ziekteframe*, *meningsverschilframe* en *onkruidframe*. Combinaties als '[...] dat het onheil elk moment en overal opnieuw kan toeslaan' (*Algemeen Dagblad* 27-12-2003:9) en '[...] wie fietst, [...] neemt feitelijk ongehoorde risico's als de cijfers worden vergeleken met de kans dat je door een terroristische aanslag om het leven komt' (*Trouw* 3-10-2014:23) werden als geheel als één device geteld. Deze woordgroepen wijzen bijvoorbeeld als geheel op de aanwezigheid van het *lichamelijke ziekteframe*. Kwam ik zinnen tegen die als geheel redeneerden dat er sprake was van een frame, én waarin framing devices bestaande uit één woord stonden, dan telde ik zowel de hele zin als de framing devices als aparte devices. Dit omdat zowel de hele zin als daarin voorkomende devices van één woord gedachtegangen kunnen oproepen.

Door devices te tellen en de aantallen per periode te vergelijken, wordt duidelijk wat het verschil in gevonden devices per corpus is. Worden er in het ene corpus meer devices gevonden dan in het andere corpus, dan doet dat vermoeden dat de teksten uit het corpus met meer devices meer invloed hebben (gehad) dan de teksten uit het andere corpus. Echter, wanneer in teksten uit periode x minder devices van een frame voorkomen dan in teksten uit latere periode y, wijst dat niet dwingend op een toename in het framegebruik. Als de teksten uit periode x gemiddeld minder

---

¹⁷ Het markeren van de devices is op papier met de hand gedaan. De teksten met markering zijn niet digitaal beschikbaar, maar wel via mij in te zien.

woorden bevatten, zou ook dat het lage aantal devices kunnen verklaren. Om de *relatieve frequentie* van de devices vast te kunnen stellen en te kunnen vergelijken, moet het aantal devices dat gevonden is tegen het aantal woorden van de geanalyseerde teksten afgezet worden.

Van Gorp (2010) staat in de beschrijving van zijn methode met slechts enkele woorden stil bij het tellen van devices. Hij beweert dat door devices te tellen het 'gewicht' van frames gemeten kan worden, maar dat het aantal devices niet van invloed hoeft te zijn op het effect van een frame. Devices tellen vindt hij dan ook niet in ieder onderzoek nuttig. Ook beweert Van Gorp (2005:497) dat frames kwalitatieve aspecten zijn, en dat het gebruik ervan los staat van woordenaantallen. Belangrijker vindt hij in hoeveel teksten een frame voorkomt, en of dat verschilt per medium, periode, etc. Ook in andere onderzoeken (bijv. 2005, 2009, 2013) besteedt Van Gorp geen of weinig aandacht aan hoeveelheden devices ten opzichte van woordenaantallen. Dat zijn onderzoeken veelal het doel hebben te inventariseren welke frames in een bepaald debat voorkomen, maakt begrijpelijk dat Van Gorp zich weinig bezighoudt met relatieve frequenties van devices.

Wel geeft Van Gorp (2010:101) toe dat een grote hoeveelheid devices de impact van een frame kan verhogen, en dat het daarom in sommige onderzoeken toch nuttig is om devices te tellen. In dit verband verwijst hij naar Miller en Riechert (2001). Miller en Riechert gebruiken computerprogramma's die het relatieve voorkomen van frames en devices kunnen weergeven. Daarnaast laten ze zien dat het aantal devices ook handmatig afgezet kan worden tegen de teksten waarin ze voorkomen (Miller & Riechert 2001:118). Dit laatste wordt gedaan in deze scriptie. Het aantal getelde devices per periode wordt afgezet tegen het aantal woorden van de geanalyseerde teksten uit diezelfde periode, om de frequentie van de devices per periode in beeld te krijgen. Het aantal woorden van een subcorpus wordt gedeeld door het aantal getelde devices van een frame in datzelfde subcorpus. Op deze manier wordt niet het percentage devices van de frames per tekst berekend, aangezien devices niet altijd uit één woord bestaan en het aantal woorden waar ieder device uit bestaat niet geteld is. Wel wordt berekend wat de gemiddelde 'concentratie' devices van een bepaald frame binnen een subcorpus is. De berekening maakt duidelijk per hoeveel woorden er gemiddeld een device geteld is, en dus hoe frequent lezers van een geanalyseerde tekst gemiddeld devices tegenkomen. Hoe hoger de concentratie devices (dus hoe lager het aantal woorden waarop een device voorkomt), des te frequenter komt het frame voor.

De aldus verkregen resultaten presenteer ik in hoofdstuk vier. Het gaat in deze scriptie specifiek om framegebruik omtrent terrorisme in toonaangevende, Nederlandse kranten en verandering daarin vlak na een aanslag in Europa. Verschillen in framegebruik tussen de kranten komen niet aan de orde.

3.4.4 Motivatie voor de keuze voor Van Gorps methode

Door middel van Van Gorps methode kan ten eerste het voorkomen van frames gemeten en aangetoond worden, waarbij niet alleen aandacht wordt besteed aan de losse frame-onderdelen, maar ook aan de relaties daar tussen. Dat is belangrijk, aangezien het niet gaat om het tellen van losse devices, maar om het analyseren van het voorkomen van complete frames. Ten tweede werkt het uitgebreide proces precisie en een kritische houding in de hand. De methode voorkomt dat tekstonderdelen te snel wel of niet als beïnvloedend bestempeld worden.

Van Gorps stappen helpen ten derde het onderzoek overzichtelijk te houden. Framingonderzoek zonder duidelijke fasen en stappen zou snel onoverzichtelijk kunnen worden, omdat dan in één keer veel verschillende en abstracte zaken onderzocht zouden moeten worden. De verschillende stappen leveren ten vierde veelzijdige resultaten op. Zowel eigen interpretatie, kennis en kunde als cijfermatige bevindingen zijn van groot belang en leveren los en in combinatie veel nuttige kennis op. De verschillende resultaten geven een realistisch beeld van de corpusteksten, maar niet op zo'n manier dat het blijft bij beschrijvingen. De methode laat toe ook harde cijfers te presenteren.

Er zal altijd enige mate van subjectiviteit blijven bestaan in framingonderzoek, omdat verbindingen leggen tussen expliciete elementen en een abstract frame altijd vraagt om interpretatie van de analyticus. Systematische technieken en de combinatie van deductie en inductie helpen om de subjectiviteit te beperken en de betrouwbaarheid en geldigheid zo hoog mogelijk te krijgen. Een systematische analyse van de framing en reasoning devices die samenhangen met een specifiek frame maakt het mogelijk voor analytici om op een objectieve manier het voorkomen van bepaalde frames te onderzoeken. Framingonderzoek overstijgt normaal inhoudsanalytisch onderzoek, omdat gezocht wordt naar diepere betekenisstructuren die zonder de notie *framing* waarschijnlijk over het hoofd gezien zouden worden. Terwijl die betekenisstructuren juist van groot belang zijn.

3.5 Analyse materiaal: waarom opiniërende teksten uit dagbladen

Media hebben de kracht een groot publiek te bereiken om te informeren over mensen, plaatsen en gebeurtenissen buiten de directe omgeving van het publiek (Rane e.a. 2014:7). Veel onderzoekers en journalisten vermoeden dat kranten ondanks alle technologische ontwikkelingen meer invloed hebben dan andere media (Wieten 2002:25). Kranten vormen nog altijd de *backbone* van de nieuwsproductie en het publieke debat (Lund & Willig 2010). Wanneer het gaat om beïnvloedende teksten is het dus interessant om dit soort teksten juist uit de krant te analyseren. Men weet dan dat de geanalyseerde teksten veel gelezen worden (of zijn) en hoogstwaarschijnlijk inderdaad van

invloed zijn op de lezer.

Uit de Nederlandse dagbladen zijn columns en opiniestukken genomen om te analyseren. Deze stukken zijn bedoeld om een speels en gekleurd element in een krant te brengen en ze bevatten altijd iets opmerkelijks, bijvoorbeeld een bijzondere interpretatie of gedachtesprong (Asbreuk & De Moor 2013:348). Dit soort teksten zijn om verschillende redenen interessant voor framingonderzoek. Ten eerste zijn columns en opiniestukken altijd persoonlijke teksten met daarin ontboezemingen over uiteenlopende onderwerpen (Kussendrager & Van der Lugt 2007:339). Om zijn mening in woorden te vatten, heeft de schrijver meer nodig dan puur informatieve taal. De schrijver zal op een speciale en opvallende manier moeten verwoorden hoe hij over een bepaalde onderwerp denkt. Daarbij is de kans groot dat hij grijpt naar woorden met lading en een diepere betekenis. Naar frames. Door middel daarvan kan een hele gedachtegang achter enkele woorden opgeroepen worden en ze scheppen daarom ook de mogelijkheid om opinies goed over te brengen.

Ten tweede is de bedoeling van columns en opiniestukken dat een nieuwe blik op een onderwerp geworpen wordt, idealiter verruimen en verhelderen ze de blik van lezers (Kussendrager & Van der Lugt 2007:339). Schrijvers van deze stukken krijgen meer vrijheid dan schrijvers van bijvoorbeeld nieuwsberichten. Ze mogen overdrijven, drogredeneringen toepassen en gebruikmaken van verrassend taalgebruik. Ze hebben dus grotere speelruimte dan tijdens het schrijven van bijvoorbeeld nieuwsberichten, en kunnen op veel verschillende manieren spreken over een onderwerp. De omstandigheden zijn in opiniërende teksten kortom optimaal om te framen, waardoor de kans op het vinden van veel verschillende frames groot is. Er zal een redelijk compleet beeld van gebruikte frames omtrent terrorisme verkregen worden.

Ten derde is met het oog op beïnvloeding van lezers door frames de keuze gemaakt om juist opiniërende teksten te analyseren. Opiniërende mediaberichten kunnen van grote invloed zijn op de houdingen van lezers ten opzichte van de besproken onderwerpen, ontdekten Boukes e.a. (2014). Mensen lezen graag opiniërende teksten, en dan vooral teksten waarin een mening geuit wordt die overeenkomt met hun eigen mening (Boukes e.a. 2014:357). Door deze teksten te lezen, wordt de overtuiging dat de eigen mening de juiste is steeds sterker. Dit kan ervoor zorgen dat gelijkgestemde bevolkingsgroepen steeds hechter en groter worden, wat polarisatie in de hand zal werken. Dit geldt vooral wanneer over aangrijpende onderwerpen gesproken wordt.

Boukes e.a. (2014) onderzochten welke processen zorgen voor deze beïnvloeding. Ze ontdekten ten eerste dat lezers van opiniërende teksten vooral verwachten dat anderen beïnvloed zullen worden door die teksten (Boukes e.a. 2014:359). Vervolgens passen ze hun mening aan aan de mening waarvan ze verwachten dat die algemeen zal gaan heersen door de beïnvloeding. Er bestaat dus een positief indirect effect van opiniërende teksten op de mening over een besproken onderwerp via de verwachte invloed op anderen en de waarneming van het heersende

opinieklimaat. Echter, wanneer mensen een mening lezen die haaks op hun eigen mening staat, zullen ze zich minder snel aanpassen en juist eerder tegen de geuite mening afzetten. Het lezen van een tegengestelde mening kan gevoelens van onrechtvaardigheid, oneerlijkheid en woede bij ze opwekken (Boukes e.a. 2014:361). Opiniërende teksten kunnen er dus voor zorgen dat tegengestelde meningen steeds sterkere steun krijgen van de bevolking, met als gevolg dat steeds hechtere, tegengestelde groeperingen gaan bestaan in de samenleving.

Met framegebruik worden niet altijd op een heldere, openlijke manier meningen overgedragen. Toch wordt, zij het onopvallender, een opinie gegeven over terrorisme, namelijk door het te verbinden aan een ander concept. Frames zullen daarom vermoedelijk net als expliciete meningsuitingen van invloed zijn op de mening van lezers.

De zogenaamde zwijgspiraaltheorie benadrukt nog eens dat de gevolgen van de beïnvloeding ver kunnen strekken (De Boer & Brennecke 1995:42). Volgens deze theorie zijn mensen bang voor sociale isolatie. Wie denkt dat zijn mening overeenkomt met de mening van de meeste mensen om hem heen, zal eerder uitkomen voor en handelen volgens die mening. De meeste mensen die denken tot een kleine minderheid te behoren met hun mening, zwijgen meestal. Het gevolg: enkele meningen circuleren in de samenleving en verandering is moeilijk teweeg te brengen. Als de media eenmaal vaak een bepaalde mening uitdragen, is de kans groot dat dit een soort algemene waarheid wordt in de samenleving.

De zwijgspiraaltheorie en de onderzoeken van Boukes e.a. benadrukken kortom dat het van maatschappelijk belang is om framing in veel gelezen, opiniërende teksten te onderzoeken. Welke frames in die teksten gebruikt worden, kan grote gevolgen hebben voor het opinieklimaat in Nederland. Het kan bijvoorbeeld polarisatie versterken en heftige emoties opwekken. Te weten komen welke frames de samenleving ingestuurd worden, vormt een eerste stap in de richting van bewustwording. Zwart op wit noteren welke perspectieven op terrorisme er bestaan en uitgedragen worden, helpt mogelijk Nederlanders een genuanceerder beeld van terrorisme en alles wat daarbij hoort te vormen. Het kan ook begrip voor andere perspectieven teweegbrengen. Gedachten en gevoelens rondom een aangrijpend, belangrijk onderwerp als terrorisme worden immers niet altijd duidelijk geuit. Ook voor de media ligt er een taak. Zijn zij zich bewust de beïnvloedende perspectieven die ze uiten, dan zouden ze in de toekomst meer gebalanceerde berichten kunnen produceren in plaats van alsmear enkele probleemdefinities te laten overheersen.

Een laatste reden voor het analyseren van opiniërende stukken in plaats van informerende stukken is simpelweg dat nog amper onderzoek naar frames in dit soort teksten gedaan is. Met mijn onderzoek zet ik een stap in de richting van nieuwe kennis over framing in opiniërende teksten.

3.6 Hypothesen

Welke frames er gebruikt worden in de corpusteksten, is niet te voorspellen. Wel is te verwachten dát er geframed wordt in de columns en opiniestukken. Niet alleen omdat framing onvermijdelijk is, ook laten eerdere framingonderzoeken (Van Gorp & Van der Goot 2009, Deprez e.a. 2011, Joris e.a. 2013) zien dat in informatieve teksten veelvuldig en op verschillende manieren gebruikgemaakt wordt van framing wanneer een groot, maatschappelijk probleem speelt.¹⁸ Ik verwacht dat dit ook voor opiniërende teksten het geval is, aangezien ze doorgaans spreken over wat in de maatschappij speelt.

H1: In alle corpusteksten komen frames voor.

Ten tweede verwacht ik dat er vlak na een aanslag in het Westen meer gebruikgemaakt wordt van de gevonden frames dan vóór een aanslag. Ik verwacht dus dat de frames in meer teksten voorkomen en dat er relatief meer framing en reasoning devices gebruikt worden in teksten van vlak na een aanslag. Vlak na een aanslag zullen schrijvers nog meer dan vlak voor een aanslag moeten uitleggen wat er precies aan de hand is, en ze zullen proberen heftige emoties in woorden te vangen. Framing en reasoning devices kunnen daarbij helpen.

H2: De gevonden frames worden in de teksten van na de aanslagen meer gebruikt dan in de teksten van voor de aanslagen.

Het voorkomen van aangrijpende gebeurtenissen kan invloed hebben op de frames die gebruikt worden. Van Gorp (2006:250) stelt dat zulke gebeurtenissen ervoor kunnen zorgen dat er een frameverschuiving plaatsvindt. Dirix en Gelders (2010:735) zijn het daarmee eens en beweren dat zogenaamde *critical moments* van invloed kunnen zijn op framegebruik. Daarbij komt dat de factoren die journalisten (mogelijk) beïnvloeden in de keuzes die ze maken voor het schrijven van hun stukken, voor en na de aanslag waarschijnlijk anders zijn. Verschillende stemmingen, emoties en gevoelens kunnen al voor verandering zorgen (De Vreese 2005:52).

H3: Vlak na een aanslag wordt er anders gebruikgemaakt van de frames dan voor een aanslag.

---

¹⁸ Bijvoorbeeld klimaatverandering, dementie en de eurocrisis.

3.7 Conclusie

Voor deze scriptie is gezocht naar frames in opiniërende teksten over terrorisme, en vervolgens is de frequentie van de gevonden frames geanalyseerd. Het identificeren van frames lijkt een subjectieve aangelegenheid, aangezien framing en reasoning devices vaak latent aanwezig zijn in teksten en geput worden uit de cultuur. Met de methode van Van Gorp (2010) wordt het risico op subjectiviteit in framingonderzoek verkleind. Met een inductieve analyse worden eerst frame packages geïdentificeerd, vervolgens brengt een deductieve analyse de frequentie van de frames in kaart. De systematische aanpak maakt mogelijk devices los maar ook in relatie tot elkaar te onderzoeken, met zowel kwalitatieve als kwantitatieve resultaten als gevolg. Voor deze scriptie is Van Gorps aanpak toegepast op honderd columns en opiniestukken over terrorisme uit Nederlandse kranten, waarbij gelet is op eventueel verschil in framegebruik vóór en na twee aanslagen in Europa, namelijk in Madrid (2004) en Parijs (2015).

4. Resultaten: gevonden frames en frequentie daarvan

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de framinganalyse weergegeven. In 4.2 beschrijf ik eerst de zes gevonden frames. Vervolgens wordt in 4.3 duidelijk hoe frequent die frames voorkomen in de corpusteksten. Ook wordt het voorkomen per periode (voor en na de aanslagen) vergeleken, waaruit blijkt dat er verschillen bestaan in het framegebruik per periode. In paragraaf 4.4 bespreek ik wat de resultaten (zouden kunnen) betekenen.

4.2 De gevonden frames

4.2.1 De framematrix

Nadat ik alle corpusteksten meerdere keren op sturende woorden heb geanalyseerd en nadat ik deze woorden in categorieën heb ingedeeld, heb ik de inhoud van iedere categorie in een tabel ingevuld. Dat leverde de onderstaande *framematrix* op (tabel 5), met zes verschillende frames. Ik stel niet dat de gevonden frames de enige ware en unieke zijn om mee over terrorisme te spreken, maar ik presenteer de verschillende frames als perspectieven op terrorisme die in de corpusteksten gegeven worden.

Reasoning devices		Framing devices				
Frame	Probleemdefinitie	Oorzaak	Gevolg	Oplossing	Moreel oordeel	Metaforen en woordkeuze
Lichamelijke ziekte	De lichamelijke ziekte van terrorisme woedt door de wereld.	Moslimjongeren zijn vatbaar voor jihadisme en landen zijn vatbaar voor de ziekte van terrorisme.	Jongeren raken besmet met jihadistische idealen. Het Westen wordt getroffen door de ziekte en raakt besmet, ontwricht, verlamd en verliest zijn ziel. De willekeurigheid en het plotselinge van aanslagen zorgen voor onrust, paniek, fantoomterreur en veel (onterechte) verdenkingen. Besmette landen en personen verspreiden de ziekte.	Niet symptomen bestrijden, maar de oorzaak. Tegengif produceren. Recept tegen terrorisme bedenken. Meer te weten komen over het gevaar om er beter op in te spelen.	Om (jonge) jihadististen en de wereld te genezen, moet de ziekte goed behandeld worden. Verdere besmetting mag niet plaatsvinden. Onrust en paniek moeten tot een minimum beperkt worden. Kennis vergaren over het gevaar en de daders is van groot belang.	Virulent terroristisch virus, besmetting, haatjihadgriep, kwaadaardige fundamentalisten, ontwrichten, pest, acute dreiging.
Geestelijke ziekte	Er leven psychisch zieke jihadististen op aarde.	Personen zijn gehersenspoeld door jihadististen of het jihadisme en worden nu bezeten door haat en frustratie.	Westen wordt belaagd door gestoorde personen die soms zelfs beesten lijken. Westen wordt mogelijk aangestoken met deze onmenselijke gekte.	Terroristen weglagen. Hun gedachten niet voeden. De terroristen niet hun zin geven en niet in hun gedrag meegaan.	Er is weinig te beginnen tegen geestelijk zieke mensen. Verdere besmetting mag niet plaatsvinden en we mogen de terroristen niet geven wat ze willen.	Verblind door eigen gelijk, hersenspoeling, waanzin, kissebissen, onvolwassen logica, brutaal, kunnen nergens tegen, we zitten met een krijsend kind, monster, roofdier, vleugels uitslaan, wolf in schaapskleren, Middeleeuws, bruut,

		Leiders en burgers hebben niet door dat landen gevaar lopen door terrorisme.	Leiders en burgers vallen tussen aanslagen door in slaap en worden pas wakker wanneer terroristen actie ondernemen.	Terroristen worden niet genoeg belemmerd in het plegen van aanslagen. Burgers en leiders worden te laat wakker, als het kwaad al is geschied. Aanslag zorgt voor besef, leert een les en opent de ogen.	Alert blijven, ook tussen aanslagen door. Niet 'snoozen', maar meteen als de 'wekker' afgaat wakker worden.	Oplettenheid van burgers en leiders is noodzakelijk. Men moet alert blijven, ook in een periode zonder aanslagen.	gebruik, glipt door mazen van het net, ten prooi vallen aan, bloeddorstig, in hun schulp, broeinest van terreur, roekeloos.
Wekker		Er is bestaat onenigheid over hoe geleefd moet worden tussen (cultureel) verschillende groeperingen.	Moslims en Westerlingen hebben verschillende idealen. Allochtonen voelen zich onbegrepen en ongehoord in Nederland.	Kloof tussen bevolkingsgroepen, onbegrip over en weer. Steeds grotere afstand, polarisatie en disruptie. Groeiende tegenstellingen en inperking vrijheid van meningsuiting.	Twee opties: - Strijd De strijd aangaan met de juiste strategie. Europa moet samenwerken in de strijd. Alle middelen inzetten. Staat of burgers zelf moeten in actie komen. -Onderhandelen/verzoening Begrip voor elkaar krijgen. Diversiteit accepteren. Verzoenen i.p.v. polariseren. Onderhandelen met de vijand.	Egoïsme van groeperingen zorgt voor strijd. Verdedigen van eigen waarden is van belang. Tolerantie en samenwerking kunnen de kloof verkleinen.	Revolte tegen rationalisme, Jihad vs. McWorld, hoofddoekjes om land te markeren, verslaan, aanvaller, oorlog, strijd, Al-Qaida-strijders, doelwit, verdedigen, strijd tegen het vreemd-vijandige, vijand, moslims vallen Westerse waarden aan, vechten, occidentalisme, querulanten, held in strijd. Verzoening, verbinding, begrip, open staan voor de wijze waarop zij geloof belijden, inleven.

Reis	Terroristen en westerlingen zijn op reis en vinden van elkaar dat ze de verkeerde weg volgen.	Terroristen en westerlingen hebben verschillende bestemmingen (doelen en idealen) voor ogen.	De twee groepen proberen elkaar te stoppen, stil te zetten en in te halen.	Terroristen laten zien dat ze op de verkeerde weg zitten, ze stoppen en laten omkeren. Midden-Oosten de sprong naar moderniteit laten maken. Wegen tot het kwaad blokkeren. Eventueel koersverandering voor Nederland.	Het Westen is verantwoordelijk om terroristen tegen te houden op hun weg en ze te laten zien dat ze de verkeerde weg volgen.	Weinig culturele bagage uit eigen land, op gang komen, daders stoppen, wind in de zeilen, brengen ons niet verder, vooruitgang boeken, achterstand, stappen nemen die nodig zijn, keerpunt, onderweg, extremistische onmacht trekt sporen door onze samenleving, het goede pad, halt, koers, vooruitgang boeken, de eerste stap.
Onkruid	Terrorisme groeit al ongewenst onkruid dat het Westen verpest.	Terrorisme is een diep gewortelde plant die zichzelf uitbreid. De terroristen zaaien steeds nieuw zaad om terrorisme te verspreiden.	Het onkruid breidt zich uit en verdrukt het Westen.	Vruchtbare bodems voor terrorisme verkleinen of verwijderen.	Het onkruid terrorisme mag onze tuin van westerse waarden niet beperken.	Jihadistisch terrorisme van eigen bodem, voedingsbodem, groei, wortelen, terroristen kweken, angst zaaien, haat zaaien, vruchtbare grond.

Tabel 5: Framematrix met framepackages met betrekking tot terrorisme

Van Gorp (2010:99) pleit voor een framematrix met zo min mogelijk frames. Dit om ervoor te zorgen dat de intercodeurbetrouwbaarheid zo hoog mogelijk is. Ik houd vast aan deze zes frames. Ten eerste omdat ik geen overeenstemming hoef te bereiken met andere analytici. Van belang is dat ik voor mezelf verantwoord dat er sprake is van bepaalde frames. Als ik dat voor zes verschillende frames nauwkeurig doe, blijft de betrouwbaarheid even hoog als wanneer ik dat voor drie verschillende frames doe. Ten tweede ben ik van mening dat de zes gevormde frames allemaal belangrijk zijn; allemaal geven ze een uniek perspectief op terrorisme. In de deductieve fase wil ik dan ook het voorkomen van ieder frame analyseren.

Overlap tussen de gevonden frames is naar mijn idee nooit compleet te voorkomen. De verschillende frames mogen niet in dezelfde mate nadruk leggen op dezelfde eigenschappen van terrorisme. Dan zou er geen sprake zijn van afzonderlijke frames. Feit blijft echter dat alle gevonden frames betrekking hebben op hetzelfde concept, namelijk *terrorisme*. Het zou altijd kunnen zijn dat bepaalde eigenschappen van dit concept in meerdere frames naar voren komen, wat zorgt voor enige overlap tussen de frames.

4.2.2 Het ziekteframe

Ten eerste wordt in de corpusteksten regelmatig gesproken over terrorisme alsof het een ziekte is. Het *ziekterame* bestaat uit twee subframes, namelijk het *lichamelijke ziekterame* en *geestelijke ziekterame*. In teksten met het *lichamelijke ziekterame* wordt vooral over terrorisme gesproken als ziekte die landen als lichaam aantast. Het *geestelijke ziekterame* richt de aandacht meer op individuen, en beschrijft terroristen als personen met psychische problemen. De scheiding tussen de twee subframes is niet altijd even duidelijk. Soms wordt bijvoorbeeld tegelijkertijd over geestelijk zieke jihadisten en lichamelijk zieke landen gesproken, of er wordt gesproken over zowel lichamelijk als geestelijk zieke landen of personen. Toch zijn de subframes niet te verenigen, er is wel degelijk sprake van verschillende soorten zieke zijn. De subframes worden daarom apart beschreven en geanalyseerd. De hieronder gegeven karakterisering per subframe komt meestal op deze manier voor in de corpusteksten, waarbij soms sprake is van enige overlap.

In termen van het *lichamelijke ziekterame* is terrorisme een ernstige ziekte die door de wereld woedt. Terroristen verspreiden de ziekte, waardoor deze grote delen van de wereld aantast. Over het persoonlijk ziek zijn van de terroristen wordt nauwelijks gesproken, ze worden vooral afgeschilderd als verspreider van de ziekte. Vanwege terrorisme kunnen de landen niet meer functioneren zoals toen ze nog 'gezond' waren. Zo wordt in onderstaand voorbeeld gesproken over een 'ontwricht' Europa:

'[...] heel Europa door een enkele aanslag in Madrid [...] ontwrichten.' (NRC Handelsblad 29-04-2004:7)

Het *lichamelijke ziekteframe* benadrukt dat er constant gevaar heerst waar veel onduidelijk en onzeker over is. Ieder mens weet dat er iets vervelends zou kunnen gebeuren, maar wanneer, waar en met welke kracht het gebeurt, is onbekend. Wel is bekend dat het iedereen zou kunnen treffen en dat de gevolgen zeer onwenselijk zijn. Die onzekerheid maakt dat mensen hun gevoel van veiligheid kwijtraken, en dat ze zoals een hypochonder achterdochtig gaan leven. Zo ontstaat bijvoorbeeld 'fantomterreur', waarbij fictieve terreurdreiging leidt tot (voorzorgs)maatregelen.

'[...] zou hier sprake zijn van 'fantomterreur' [...]: Je treedt op tegen het spookgevaar dat uitgaat van de ander en wordt zo zelf het grootste reële gevaar.' (De Telegraaf 30-01-2015:12)

Volgens dit frame wordt kennis over het dreigende gevaar niet goed genoeg gedeeld tussen landen, waardoor onwetendheid in stand gehouden wordt. Een enkele keer wordt juist gezegd dat het gevaar nog ver weg is en dat er geen reden tot paniek is. In die gevallen wordt benadrukt dat er grotere gevaren dan het gevaar voor terrorisme bestaan. Er wordt aangeraden te blijven leven als gewoonlijk, en het aan te geven wanneer er iets mis lijkt.

Het *lichamelijke ziekteframe* geeft als oplossing dat niet langer alleen symptomen bestreden worden, maar dat de oorzaak van het probleem aangepakt wordt. Alleen het verijdelen van aanslagen is bijvoorbeeld niet voldoende, er moet onderzocht worden hoe landen en personen minder vatbaar voor terrorisme kunnen worden. Ook wordt gesproken over *tegengif*, en over een *remedie* tegen terrorisme, zoals in onderstaand voorbeeld naar voren komt. Meer kennis over de ziekte wordt ook genoemd als mogelijke oplossing.

'Wij mogen deze toestand niet laten voortwoekeren en er moet een remedie gevonden worden.' (NRC Handelsblad 02-06-2004:7)

Over terroristen wordt in teksten met het *ziekteframe* gesproken als *geestelijk zieke* personen. Terroristen gedragen zich op een onmenselijke, onredelijke en soms kinderachtige manier en zijn onhandelbaar. Door hersenspoeling en heftige emoties handelen ze op een manier die gezonde mensen niet bevatten. In het ergste geval gedragen ze zich als beesten zonder gevoel. Dit frame onderstreept het wilde, agressieve en onhandelbare van terrorisme. Ook benadrukt het frame hoe kwetsbaar het Westen is. Westerlingen kunnen op twee manieren lijden onder de *geestelijk zieke terroristen*. Ze kunnen fysiek aangevallen worden en ze kunnen besmet raken met de ziekte. Dit

laatste gebeurt wanneer westerlingen hun verstand verliezen en emoties de overhand laten krijgen, met als gevolg dat het aanpakken van terrorisme zelf op terrorisme gaat lijken. Door om te gaan met terroristen, of door zich met terrorisme te bemoeien, kunnen ook gezonde personen zich gaan gedragen als de geestelijke zieke terroristen.

‘Wie met terrorisme omgaat, wordt er mee besmet.’ (*De Volkskrant* 21-04-2004:13)

Volgens het *geestelijke ziekteframe* begint het probleem bij (moslim)jongeren en fanatieke moslims. De fanatieke moslims zijn in de ban van de jihad, en vooral jongeren lopen het risico daarin meegesleurd te worden. Als redenen daarvoor worden bijvoorbeeld onvrede met het Westen, onvoldoende kansen in het leven en discriminatie genoemd. Eenmaal in contact gekomen met het jihadisme lopen jongeren de kans besmet te raken met de ideeën ervan, en vaak worden ze zelfs compleet gehersenspoeld. Ze kunnen dan veranderen in onmenselijke of zelfs monsterlijke wezens met maar één doel: het Westen vernietigen. Radicalisering voorkomen of personen laten deradicaliseren wordt als beste oplossing genoemd in het *geestelijke ziekteframe*, zoals in onderstaand voorbeeld.

‘[...] is het bijzonder moeilijk om uit deze organisaties los te komen. [...] Preventie van radicalisatie moet daarom worden doorgevoerd in alle lagen van de maatschappij.’ (*Trouw* 15-01-2015:21)

Vaak wordt echter benadrukt dat het (bijna) onmogelijk is om het probleem op te lossen, vooral wanneer de terroristen al in ‘beesten’ zijn veranderd. De beesten weggagen lijkt dan de beste optie.

4.2.3 Het wekkerframe

Ten tweede is in de corpusteksten het *wekkerframe* aangetroffen. Het *wekkerframe* behandelt terrorisme als een wekker die herhaaldelijk afgaat, maar door burgers en wereldleiders steeds op *snooze* gezet wordt. Burgers en wereldleiders verkeren volgens dit frame altijd in een sluimer, en pas wanneer een aanslag gepleegd wordt, worden ze wakker. Nadat een aanslag gepleegd wordt, beseft men dat terrorisme een serieus probleem is

In de teksten met dit frame worden burgers en wereldleiders beschreven als luie personen die niet wakker willen worden, ofwel niet actief willen optreden, en daarom steeds op de *snooze*-knop drukken. Gaat het alarm af, dan worden ze even wakker en ondernemen ze enige actie, maar al snel vallen ze weer in slaap en laten ze de tijd voorbij gaan. Totdat het alarm weer afgaat, dan zijn ze weer even wakker. In de tijd tussen twee aanslagen kunnen terroristen ongestoord hun gang gaan,

omdat er weinig concrete maatregelen tegen hen en hun plannen worden genomen. Onderstaand voorbeeld geeft het beeld van 'uitgesteld wakker worden' duidelijk weer.

'Uitgesteld wakker worden is slecht wakker worden. De sluimerslaap tussen twee alarmknallen in is een farce en voor je het weet sta je veel te laat op.' (*De Telegraaf* 20-02-2015:11)

Een oplossing ligt in meteen na een aanslag alert zijn, in actie komen en actief blijven. Ook tussen de aanslagen door moet alert gebleven worden, bijvoorbeeld op verdachte personen en voorwerpen. Alleen vlak na een aanslag opschrikken en in de periode daarna verslappen, is gevaarlijk. Niet alleen wereldleiders maar ook burgers moeten alert zijn en blijven.

Dit frame benadrukt dat aanslagen te verwachten zijn, net als dat het steeds afgaan van een wekker te verwachten is. Verder legt het de nadruk op het belang van alertheid, het nemen van maatregelen en de plicht van burgers en leiders om in actie te komen. Ook onderstreept het frame het vervelende oncomfortabele van terrorisme, en het benadrukt dat ieder mens ermee te maken heeft.

4.2.4 Het meningsverschilframe

Het *meningsverschilframe* ten derde spreekt over terrorisme alsof er een groot meningsverschil bestaat tussen twee verschillende groepen, namelijk tussen westerlingen en (radicale) moslims.¹⁹ Het frame legt de nadruk op het bestaan van onenigheid tussen westerlingen en (radicale) moslims, namelijk over welke manier van leven goed is. Westerlingen hechten waarde aan vrijheid van meningsuiting, rechtvaardigheid, gelijkheid en andere democratische waarden. Radicale moslims hekelen veel van die waarden juist, willen dat moslims de wereld overheersen en dat er een wereldwijde jihad ontstaat. Moslims die zich aansluiten bij het jihadisme verdedigen hun geloof en proberen het wereldwijd te maken door tegenstanders uit te schakelen. Westerlingen verdedigen hun waarden.

De oorzaak van de bestaande kloof wordt meestal bij moslims gelegd. Zij zouden heimwee hebben naar een glorieus verleden, waarin de islam status had en moslims een succesvolle bevolkingsgroep vormden. Uit wrok over hun mindere status zoeken ze steun bij momenten van triomf in het verleden. Ook proberen ze dat verleden weer terug te halen. Omdat de gewenste islamitische cultuur zo sterk verschilt van de westerse cultuur, ontstaat de kloof. Soms wordt de

---

¹⁹ Er was bij dit frame meer twijfel over de naam dan bij andere frames. De naam *cultuurkloofframe* was bijvoorbeeld ook een optie, omdat het in dit frame gaat om onenigheid tussen twee culturele groepen. Er is gekozen voor *meningsverschil* omdat deze term goed weergeeft dat beide groepen actief zijn omtrent de bestaande verschillen. *Meningsverschil* doet denken aan personen die actief hun eigen mening verdedigen.

oorzaak juist bij het Westen gelegd. Zij zouden met hun westerse besluiten, bijvoorbeeld het hoofddoekverbod, in landen met veel moslims de kloof vergroten en terroristische aanslagen uitlokken.

Om het heersende probleem op te lossen, bestaan volgens dit frame twee mogelijkheden. Ten eerste kan de *strijd* met de tegenstander aangegaan worden, met de juiste strategie en alle middelen die nodig zijn. De groepen zijn elkaars vijanden, ze vallen elkaar aan, markeren 'hun land' en zien elkaar als doelwit. Om de strijd te winnen, moeten westerse landen samenwerken tegen de gezamenlijke vijand en ze mogen niet meebuigen met de terroristen. De *strijdoplossing* komt in dit voorbeeld duidelijk naar voren:

'En hoe bestrijd je mensen die geweld verheerlijken? Dat doe je door alle middelen tegen ze in te zetten.' (*Algemeen Dagblad* 16-08-2014:1)

Wordt gesproken over het aangaan van de strijd, dan gaat het vaak over macht en status van de twee groepen. Het Westen wordt afgeschilderd als heldhaftig, de jihadisten als laf. In de corpusteksten wordt soms verwezen naar eerdere oorlogen, zoals de Tweede Wereldoorlog, door bijvoorbeeld te laten zien dat er net zoals toen nu sprake is van antisemitisme.

Er kan ook een heel andere oplossing gepromoot worden in teksten met het *meningsverschilframe*. Er wordt dan gesproken over het verkleinen van het verschil van mening en dus van de afstand tussen de groepen. Dit kan bijvoorbeeld bereikt worden door zich in elkaar te verdiepen en diversiteit te accepteren. Door te streven naar *verzoening* in plaats van polarisering. Op die manier zou de spanning tussen de tegenover elkaar staande groepen kleiner worden, zodat er minder neiging is tot terrorisme. Een voorbeeld waarin opgeroepen wordt tot verzoening, is:

'[...] zal de moslimwereld het vertrouwen moeten krijgen dat de moderniteit geen bedreiging hoeft te zijn voor de belangrijkste islamitische waarden.' (*De Volkskrant* 27-11-2003:7)

De twee verschillende oplossingen zijn bewust alle twee ondergebracht bij *meningsverschil*, en niet tot twee verschillende frames gemaakt. Ten eerste omdat de twee oplossingen nu eenmaal inherent zijn aan het concept *meningsverschil*. Ten tweede zou er teveel overlap in de reasoning devices ontstaan wanneer de verschillende oplossingen als verschillende frames gepresenteerd zouden worden. De reasoning devices zijn immers bij elke oplossing hetzelfde in te vullen.

4.2.5 Het reisframe

Ten vierde spreekt het *reisframe* over terrorisme alsof het deel van een reis is. Terroristen en westerlingen zijn op reis naar een ideale wereld, en vinden onderweg van elkaar dat ze de verkeerde weg volgen. De oorzaak hiervan ligt in het feit dat de twee groeperingen verschillende bestemmingen voor ogen hebben.²⁰ Tijdens het reizen proberen de groeperingen elkaar daarom tegen te werken, bijvoorbeeld door elkaar in te halen, of door elkaar te stoppen:

'Het is onze taak deze geradicaliseerde mannen en vrouwen tijdig te stoppen.' (NRC Handelsblad 24-11-2014:9)

Termen als *achterstand* en *vooruitgang* laten zien dat wie het verste op weg is aan de winnende hand is. In termen van het frame is vooruitgaan voor het Westen gewenst, en achterblijven of stilstaan is ongewenst. Jihadisten daarentegen moeten juist stilstaan of achterblijven, zodat terrorisme uiteindelijk verloren gaat. Het niet kunnen voorzetten van de reis en het niet bereiken van de bestemming betekent namelijk het einde van de onderneming. Moslims en inwoners van de Arabische wereld worden ook regelmatig afgeschilderd als reizigers met een achterstand op het Westen, zoals dat in onderstaande zinnen bijvoorbeeld gebeurt:

'[...] moslims, die de afstand tussen hun zelfbeeld van een islam als superieure beschaving en de pijnlijke achterstand van de Arabische wereld niet kunnen verdragen.' (NRC Handelsblad 11-10-2014:24)

Het *reisframe* legt de nadruk op het strevende van terroristen en westerlingen. Zowel terroristen als westerlingen proberen doelen te bereiken, en omdat die vaak tegengesteld zijn, kan dat onderweg voor problemen zorgen. Een mogelijke oplossing ligt volgens de schrijvers die het *reisframe* hanteren in het tonen aan terroristen dat ze de verkeerde weg volgen. Een enkele keer wordt genoemd dat ook Nederland (of andere westerse landen) op de verkeerde 'weg' zit. Om terrorisme op een goede manier aan te pakken, zou van 'koers' veranderd moeten worden. In teksten met het *reisframe* wordt regelmatig gezegd dat 'wegen tot het kwaad' 'geblokkeerd' moeten worden, zowel voor niet-westerse personen als voor westerlingen. Wanneer het kwaad niet 'bereikt' wordt, zal terrorisme teruggedrongen worden.

---

²⁰ Hierin lijkt dit frame op het *meningsverschilframe*. Toch moeten de frames gescheiden blijven. Het *reisframe* duidt terrorisme in termen van reizen, wat het meningsverschil niet doet. Bovendien leggen de frames nadruk op verschillende elementen van terrorisme.

4.2.6 Het onkruidframe

Ten slotte wordt in de corpusteksten over terrorisme gesproken alsof het onkruid is. Het *onkruidframe* behandelt terrorisme als een agressieve plant die het Westen verpest. Hij groeit snel, verspreidt zich wijd en verdrukt zo het Westen en westerse waarden. Terrorisme is een hardnekkige plant die vooral verspreid wordt doordat terroristen zaad blijven zaaien, bijvoorbeeld angstzaad en haatzaad:

'Haatzaaiërij kan makkelijk overwaaien.' (*Algemeen Dagblad* 05-01-2015:2)

'Hun angstzaad vindt vruchtbare grond in velen van ons [...]' (*Algemeen Dagblad* 17-01-2015:2)

Terroristen zelf worden soms ook als plant uitgebeeld. Er wordt bijvoorbeeld gezegd dat er steeds nieuwe terroristen gekweekt worden, en dat er bepaalde voedingsbodems bestaan waarop ze zich uitbreiden. De oorzaak van het probleem ligt in de goede voedingsbodem die landen voor terrorisme en radicale ideeën bieden. Een oplossing ligt dan ook in het verkleinen of verwijderen van voedingsbodems voor terroristen, radicalisering en radicale ideeën.

Dit frame benadrukt het ongerepte, niet te remmen en ongewenste van terrorisme. Ook het vermogen van terroristen om hun gedachten en gewenste emoties snel en wijd te verspreiden krijgt volle aandacht. Verder behandelt het frame terrorisme als iets lelijks, nutteloos en onmenselijks dat verwijderd moet worden.

4.3 Frequentie van de frames

4.3.1 Frequentie in het hele corpus

De deductieve analyse van het totale corpus leverde ten eerste tabel 6 op. Een meer gedetailleerde weergave van het aantal gevonden devices per tekst en per frame is te vinden in bijlage 4. In iedere corpustekst komen minstens twee van de gevonden frames voor. Het *meningsverschilframe* komt in de meeste corpusteksten voor, namelijk in 98%. In die teksten wordt altijd de *strijdoplossing* genoemd. In 38 van de 98 teksten wordt er naast *strijd* ook over *verzoening* gesproken.

<i>Frame</i>	<i>Komt voor in ... van de 100 teksten</i>	<i>Totaal aantal gevonden devices</i>	<i>Aantal teksten waarin frame overheerst</i>
<i>Meningsverschil</i>	98 <i>Strijd: 98</i> <i>Verzoening: 38</i>	869 <i>Strijd: 774</i> <i>Verzoening: 95</i>	79 <i>Strijd: 74</i> <i>Verzoening: 7</i>
<i>Geestelijke ziekte</i>	75	280	11
<i>Lichamelijke ziekte</i>	66	183	5
<i>Wekker</i>	59	152	8
<i>Reis</i>	59	152	5
<i>Onkruid</i>	41	71	1

Tabel 6: Frequentie van de frames in alle corpusteksten

Na het *meningsverschilframe* komt het *geestelijke ziekteframe* het meest voor, namelijk in 75% van de teksten. De derde plek wordt bezet door het *lichamelijke ziekteframe*, gevolgd door het *wekkerframe* en het *reisframe*. Het *onkruidframe* komt in 41% van de teksten voor.

Het *meningsverschilframe* komt in totaal met de meeste devices voor in de teksten, en het *onkruidframe* met de minste devices. In de meeste teksten, namelijk in 79%, zijn er meer *meningsverschildevices* aanwezig dan devices van een ander frame. Het *onkruidframe* overheerst in slechts één tekst, en zowel het *lichamelijke ziekteframe* als het *reisframe* overheerst in vijf teksten. Het *wekkerframe* komt op de derde plek met elf teksten waarin het overheerst.

Dat het *meningsverschilframe* in zo veel teksten en met zo veel devices voorkomt, is begrijpelijk. Er bestaat daadwerkelijk een meningsverschil tussen jihadisten en niet-jihadisten. Toch is het *meningsverschilframe* wel degelijk een frame, en niet een letterlijke weergave van de werkelijkheid. Het biedt net als de andere frames een unieke interpretatie van terrorisme, met ook nog verschillende oplossingsmogelijkheden, namelijk *strijd* en *verzoening*.

4.3.2 Frequentie voor versus na de aanslagen

Aantal teksten met frames

Om de frequentie van de frames in kaart te brengen, is om te beginnen voor iedere periode geteld in hoeveel teksten de verschillende frames voorkomen. Tabel 7 geeft per periode aan in hoeveel teksten ieder frame voorkomt.

Aantal teksten met ...							
	Meningsverschil	Geestelijke ziekte	Lichamelijke ziekte	Wekker	Reis	Onkruid	Gemiddeld aantal woorden per tekst
Vóór Madrid	25/25 Strijd: 25 Verzoening: 11	17/25	17/25	12/25	15/25	9/25	884
Vóór Parijs	24/25 Strijd: 24 Verzoening: 5	17/25	18/25	20/25	12/25	9/25	588
Totaal voor	49/50 Strijd: 49 Verzoening: 16	34/50	35/50	32/50	27/50	18/50	736
Na Madrid	24/25 Strijd: 24 Verzoening: 10	21/25	14/25	15/25	17/25	9/25	627
Na Parijs	25/25 Strijd: 25 Verzoening: 12	20/25	17/25	12/25	15/25	14/25	636
Totaal na	49/50 Strijd: 49 Verzoening: 22	41/50	31/50	27/50	32/50	23/50	631
TOTAAL	98/100 Strijd: 98 Verzoening: 38	75/100	66/100	59/100	59/100	41/100	684

Tabel 7: Aantal teksten waarin de frames voorkomen per periode

In alle periodes komt van alle frames het *meningsverschilframe* in de meeste teksten voor. In de teksten met het *meningsverschilframe* wordt altijd *strijd* gegeven als oplossing voor het probleem. Vaak wordt in een tekst zowel over *strijd* als over *verzoening* gesproken. In totaal wordt in de voorperiodes in minder teksten gesproken over *verzoening* tussen de conflicterende groepen dan in de na-periodes. In elf teksten van voor de aanslag in Madrid en in vijf teksten van voor de aanslag in Parijs wordt aangespoord tot *verzoening*. In de teksten uit de na-periodes gebeurt dit tien en twaalf keer. Tussen voor en na Madrid bestaat dus amper verandering, maar na Parijs is duidelijk in meer

teksten aandacht voor *verzoening* dan vóór Parijs.

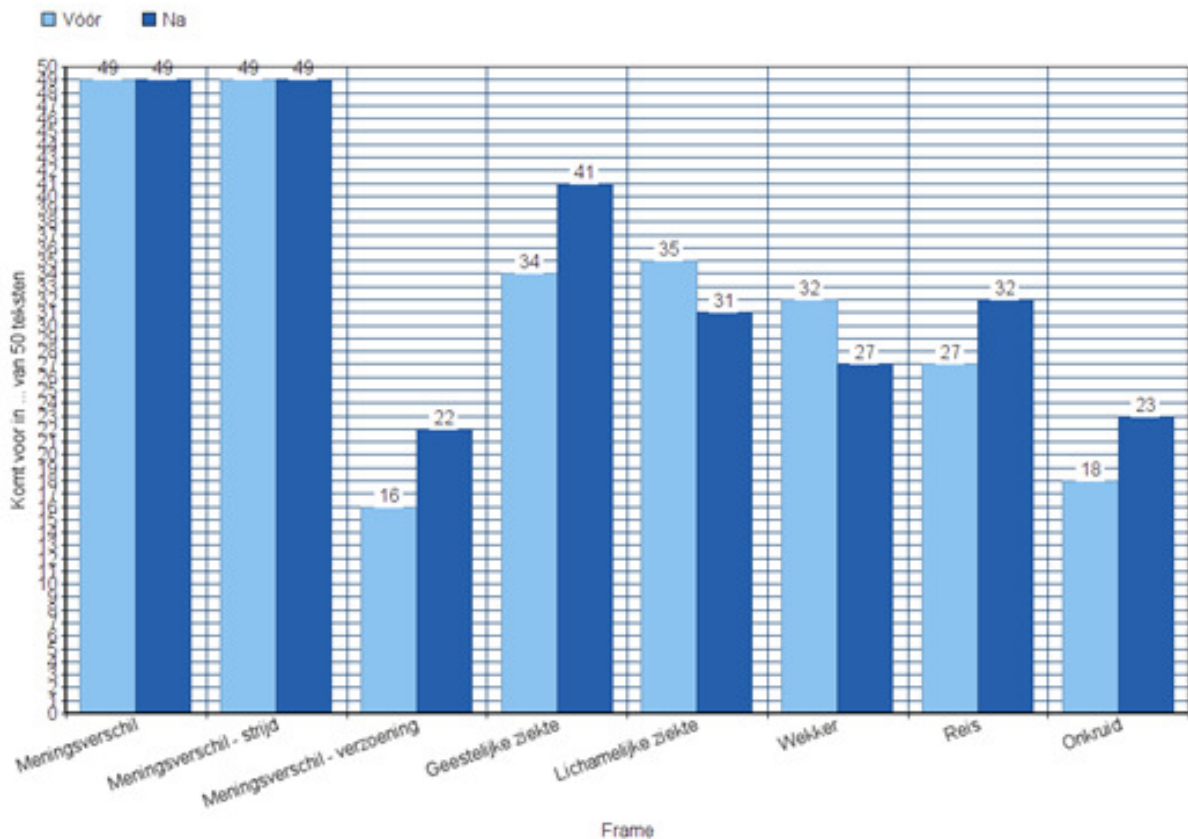
Het *lichamelijke ziekteframe* is in meer teksten van voor dan van na de aanslagen aan te wijzen. In totaal werd het frame gesignaleerd in 35 teksten uit de voor-periodes, en in 31 teksten uit de na-periodes. Die verandering is ook op deze manier te zien als de teksten van vóór Parijs met de teksten van na Parijs vergeleken worden, en de teksten van vóór Madrid met de teksten van na Madrid. Het *wekkerframe* is in totaal ook in meer voor-teksten dan na-teksten aanwezig. Worden de resultaten van voor Parijs met die van na Parijs en de resultaten van voor Madrid met die van na Madrid vergeleken, dan blijkt die tendens niet steeds aanwezig. Het *wekkerframe* komt in meer teksten van na Madrid dan van voor Madrid voor. Voor de Parijs-periodes is dit verschil omgedraaid.

Frames die in meer teksten van na de aanslagen voorkomen, zijn het *geestelijke ziekteframe*, het *onkruidframe* en het *reisframe*. Het *geestelijke ziekteframe* komt in totaal in zeven meer na-teksten dan voor-teksten voor. De verandering is ook op deze manier waar te nemen wanneer de afzonderlijke periodes met elkaar vergeleken worden. Het *geestelijke ziekteframe* werd in 21 teksten van na Madrid gesignaleerd, en in 20 van na Parijs. Het verschil tussen voor en na Madrid is vier teksten, het verschil tussen voor en na Parijs is drie teksten. Het *onkruidframe* komt in 23 teksten van na de aanslagen voor en in achttien teksten van voor de aanslagen. Het verschil tussen de afzonderlijke periodes is nul (Madrid) en vijf (Parijs). Het *reisframe* komt in vijftien teksten van voor de aanslag in Madrid voor, en in twaalf teksten van voor Parijs. Dat maakt een totaal van 27 voor-teksten die het frame bevatten. Zeventien teksten van na Madrid en vijftien van na Parijs, dus in totaal 32 na-teksten, bevatten het *reisframe*.

Lange teksten bevatten doorgaans meer verschillende frames (Joris e.a. 2013:177). Een toename of afname in het aantal teksten waarin een frame voorkomt zou dus te danken kunnen zijn aan verschil in de woordenaantallen van de teksten uit de verschillende corpora. In dat geval kan niet geconcludeerd worden dat een toename of afname alleen te danken is aan verandering in framegebruik. De gemiddelde woordenaantallen in de meest rechtse kolom wijzen er niet direct op dat daar sprake van is. Een toename of afname in het aantal teksten waarin een frame voorkomt, gaat meestal niet samen met een respectievelijk hoger of lager gemiddeld woordenaantal. Wel komen in het corpus van na Parijs twaalf teksten voor die beduidend langer zijn dan het gemiddelde woordenaantal per tekst, terwijl dit er in het corpus van voor Parijs slechts vijf zijn. Dit zou kunnen samenhangen met het feit dat veel frames in meer teksten van na Parijs dan in teksten van voor Parijs voorkomen. In de corpora van voor en na Madrid komen ongeveer evenveel opvallend lange teksten voor.

Grafiek 1 geeft de inhoud van tabel 7 nog eens weer; het geeft door middel van staven de vergelijking van het totaal aantal voor- en na-teksten waarin de afzonderlijke frames voorkomen.

Grafiek 1: Voorkomen van de frames in aantal teksten per periode

De volgorde van de frequentie van de frames verandert voor en na de aanslagen licht. Voor Madrid komen het *meningsverschilframe*, het *geestelijke en lichamelijke ziekteframe* en het *reisframe* in de meeste teksten voor. Na Madrid zijn dat het *meningsverschilframe*, het *geestelijke ziekteframe* en het *reisframe*. In de teksten van voor Parijs staat het *meningsverschilframe* op plaats één, het *wakkerframe* op twee en het *lichamelijke ziekteframe* op drie. Na Parijs zijn dat het *meningsverschilframe*, het *geestelijke ziekteframe* en het *lichamelijke ziekteframe*.

Frequentie van de devices

Niet alleen het *aantal teksten* waarin frames voorkomen geeft weer hoe frequent frames gebruikt worden. Ook het *aantal gebruikte framing en reasoning devices* geeft weer hoe terrorisme geframed wordt en of daar verandering in bestaat tussen de verschillende periodes. Een andere reden om devices te tellen is dat de kans dat frames impact hebben groter wordt naarmate meer devices gebruikt worden.

Enkel de vergelijking van aantallen getelde devices per subcorpus zegt weinig over het

relatieve voorkomen van de devices. Het valt bijvoorbeeld niet uit te sluiten dat een verschil in het aantal devices te danken is aan een verschil in woordenaantal van de geanalyseerde teksten. Dit zou betekenen dat er relatief niet meer of minder devices zijn gebruikt, maar dat het verschil in tekstlengte voor verschil in aantal devices heeft gezorgd. Alleen op basis van aantallen gevonden devices kan niet geconcludeerd worden dat er verschil in framegebruik is opgetreden. Door het totale aantal geanalyseerde woorden per periode te delen door het aantal keer dat er een device is gesignaleerd per periode, wordt duidelijk wat de ‘concentratie’ van de devices per periode is. Er wordt uitgerekend op hoeveel woorden er gemiddeld een device voorkomt, en dus hoe ‘geconcentreerd’ devices gemiddeld in de teksten voorkomen. Tabel 8 laat nu eerst zien hoeveel devices er per frame per periode geteld zijn, met andere woorden: hoe vaak er een verband gelegd wordt tussen *terrorisme* en een ander, algemeen concept. De meest rechtse kolom toont de totale en gemiddelde woordenaantallen van de subcorpora. Met de totale woordenaantallen is de relatieve frequentie van de devices berekend (tabel 10).

Aantal gevonden <i>devices</i> van ...								Totaal aantal woorden (gemiddeld aantal woorden per tekst)
	Meningsverschil	Geestelijke ziekte	Lichamelijke ziekte	Wekker	Reis	Onkruid	Totaal aantal devices	
Vóór Madrid	246 Strijd: 231 Verzoening: 15	45	46	26	33	15	411	22088 (884)
Vóór Parijs	181 Strijd: 171 Verzoening: 10	64	46	37	25	13	366	14705 (588)
Totaal vóór	427 Strijd: 402 Verzoening: 25	109	92	63	58	28	777	36793 (736)
Na Madrid	189 Strijd: 167 Verzoening: 22	51	39	48	43	12	382	15671 (627)
Na Parijs	253 Strijd: 205 Verzoening: 48	120	52	41	51	31	548	15888 (636)
Totaal	442	171	91	89	94	43	930	31559 (631)

na	Strijd: 372 Verzoening: 70							
TOTAAL	869	280	183	152	152	71	1707	68352 (684)
	Strijd: 774 Verzoening: 95							

Tabel 8: Aantal gevonden devices per frame per periode

In de teksten uit zowel de voor- als de na-periodes komen van alle frames de meeste devices van het *meningsverschilframe* voor. In de teksten van voor Madrid en Parijs zijn in totaal 427 devices van dit frame geteld, in de teksten van na de aanslagen 442 devices. Deze toename is niet waar te nemen wanneer alleen de Madrid-periodes vergeleken worden; er komen in de teksten van voor Madrid juist meer devices van het *meningsverschilframe* voor dan in de teksten van na Madrid. In totaal zijn in de teksten van voor de aanslagen veel meer *strijddevices* gebruikt dan in de teksten van na de aanslagen. Dit verschil is alleen op deze manier waar te nemen wanneer de Madrid-periodes onderling vergeleken worden; in de teksten van na Parijs komen juist meer *strijddevices* voor dan in de teksten van voor Parijs. *Verzoeningsdevices* komen talrijker voor in teksten van na de aanslagen dan in de teksten van voor de aanslagen. Het verschil in het aantal *verzoeningsdevices* is ook op deze manier waar te nemen wanneer de teksten van voor Parijs met de teksten van na Parijs vergeleken worden, en de teksten van voor Madrid met de teksten van na Madrid.

Na de *meningsverschildevices* komen in totaal de meeste *geestelijke ziekte-devices* voor in de teksten. De teksten van na de aanslagen bevatten in totaal de meeste devices van het *geestelijke ziekteframe*, namelijk 171 in totaal. De teksten van voor de aanslagen bevatten er 109. De toename is ook waar te nemen bij vergelijking van de afzonderlijke Parijs- en Madrid-periodes.

Het gebruik van devices van het *lichamelijke ziekteframe* verschilt nauwelijks tussen de totale voor- en na-periodes. In de voor-teksten zijn in totaal 92 devices gevonden; in de na-teksten 91. Een duidelijker verschil is zichtbaar tussen de periodes rond de twee verschillende aanslagen. Vóór Madrid worden meer devices gebruikt dan na Madrid, terwijl dit voor Parijs andersom is.

Van het *wekkerframe* komen in de meeste devices in de na-teksten voor. Het verschil tussen voor en na Madrid is het grootst, namelijk 22 devices. Ook van het *reisframe* komen in totaal de meeste devices voor in de teksten van na de aanslagen (verschil: 36 devices). Een toename is ook te zien bij vergelijking van de afzonderlijke voor- en na-periodes. Van het *onkruidframe* komen ook de meeste devices voor in de teksten van na de aanslagen. Het verschil tussen voor en na Parijs is het grootst. De teksten van voor Parijs bevatten in totaal 13 devices van het *onkruidframe*, terwijl ik er in de teksten van na Parijs 31 aantrof. Het verschil tussen de teksten van voor Madrid en na Madrid wijkt af van het verschil tussen de totale voor- en na-resultaten: in de teksten van vóór Madrid zijn drie devices meer gebruikt dan in de teksten van na Madrid.

Samengevat komen van de meeste frames de meeste devices voor in de teksten van na de aanslagen. Tabel 9 laat van ieder frame zien in hoeveel teksten per periode van dit frame (t.o.v. andere frames) de meeste devices voorkomen. Opnieuw staat het *meningsverschilframe* op één. In de voor-periodes komen in totaal 41 teksten voor waarin meer *meningsverschildevices* voorkomen dan andere devices. In de na-periode zijn dat 38 teksten. Opnieuw is duidelijk dat oproepen tot *verzoening* vooral in de na-teksten gebeurt, maar dat alsnog meer over *strijd* gesproken wordt. Het *lichamelijke ziekteframe* overheerst vaker in teksten van voor de aanslagen dan in teksten van na de aanslagen. Het *geestelijke ziekteframe*, het *wekkerframe*, het *reisframe* en het *onkruidframe* overheersen juist in meer teksten van na de aanslagen dan in teksten van voor de aanslagen.

	<i>Meningsverschil</i>	<i>Geestelijke ziekte</i>	<i>Lichamelijke ziekte</i>	<i>Wekker</i>	<i>Reis</i>	<i>Onkruid</i>
TOTAAL VOOR	41 Strijd: 40 Verzoening: 1	5	4	3	1	-
TOTAAL NA	38 Strijd: 34 Verzoening: 6	6	1	5	4	1

Tabel 9: Aantal teksten waarin frame 'overheerst' per periode

Duidelijk is nu hoeveel devices van elk frame per periode zijn gevonden, en dat in die aantallen tussen de periodes duidelijke verschillen bestaan. Om de *relatieve frequentie* van de devices te kunnen presenteren, is berekend hoe vaak er in de subcorpora gemiddeld gerefereerd wordt aan de concepten *meningsverschil*, *geestelijke ziekte*, *lichamelijke ziekte*, *wekker*, *reis* en *onkruid*. Het aantal woorden per periode is steeds gedeeld door het aantal keer dat een device van een frame gesignaleerd is. Tabel 10 geeft de relatieve frequentie van de devices van ieder frame per subcorpus weer. De aanduiding (+) geeft aan of de frequentie vóór of na een aanslag het hoogst is. Zo wordt in de teksten van na Madrid gemiddeld iedere 307 woorden een verband gelegd tussen een *geestelijke ziekte* en *terrorisme*, wat frequenter is dan in de teksten van vóór Madrid (iedere 491 woorden een keer). De algemene tendens die in tabel 8 al enigszins te zien was, is in deze tabel nog duidelijker aanwezig. Ieder frame komt met een hogere concentratie devices voor in de na-teksten dan in de voor-teksten.

	Meningsverschil	Geestelijke ziekte	Lichamelijke ziekte	Wekker	Reis	Onkruid
Voor Madrid	90 Strijd: 96 Verzoening: 1473	491	480	850	670	1473
Na Madrid	83 (+) Strijd: 94 (+) Verzoening: 712 (+)	307 (+)	402 (+)	326 (+)	364 (+)	1306 (+)
Voor Parijs	81 Strijd: 86 Verzoening: 1471	230	320	397	588	1131
Na Parijs	63 (+) Strijd: 78 (+) Verzoening: 331 (+)	132 (+)	306 (+)	388 (+)	312 (+)	513 (+)
Totaal voor	86 Strijd: 92 Verzoening: 1472	338	400	584	634	1314
Totaal na	71 (+) Strijd: 84 (+) Verzoening: 451 (+)	185 (+)	347 (+)	355 (+)	336 (+)	734 (+)

Tabel 10: Relatieve frequentie devices per frame per periode

Ieder frame wordt met relatief meer devices gebruikt in de teksten van na de aanslagen dan in de teksten van vóór de aanslagen. Opnieuw: dit hoeft niet per se te betekenen dat de frames ook meer opvallen in die teksten of dat ze na de aanslagen meer impact hadden. Wel laten deze gegevens zien dat er verandering in het framegebruik is opgetreden na de aanslagen. Tabel 7 liet zien dat de frames meestal in meer geanalyseerde na-teksten voorkomen, en tabel 8 toonde dat van de meeste frames ook de meeste devices in de na-teksten voorkomen. Tabel 10 laat nog duidelijker zien dat de frames in de na-teksten frequenter voorkomen. De toename is bij ieder frame duidelijk, maar er zijn wat frames die opvallen. Zo wordt na Parijs veel frequenter gesproken over verzoening dan vóór Parijs. Na Madrid wordt het *wekkerframe* veel frequenter gebruikt dan voor Madrid, terwijl het verschil in frequentie voor en na Parijs klein is. Het *onkruidframe* wordt veel frequenter gebruikt na Parijs dan vóór Parijs.

De volgorde van de relatieve frequentie van de devices verandert na de aanslagen licht. In de teksten van voor Madrid is de volgorde in hoogst geconcentreerd voorkomend naar laagst geconcentreerd voorkomend: meningsverschil – geestelijke ziekte – lichamelijke ziekte – reis – wekker – onkruid. In de teksten van na Madrid wisselen *wekker* en *lichamelijke gezondheid* van plek. In de teksten van vóór Parijs is de volgorde: meningsverschil – geestelijke gezondheid – lichamelijke gezondheid – wekker – reis – onkruid. In de teksten van na Parijs wisselen *reis* en *wekker* van plek.

4.4 Betekenis van de resultaten

Het *meningsverschilframe*, het *geestelijke ziekteframe* en het *lichamelijke ziekteframe* worden in de geanalyseerde teksten het meest gebruikt. Of dit algemeen geldt voor Nederlandse opiniërende teksten over terrorisme is op basis van deze resultaten niet te zeggen. Wel is opvallend dat deze drie frames in zo veel teksten met zo veel devices gebruikt worden. Het vermoeden ontstaat dat ook in Nederlandse teksten die nu niet onderzocht zijn over terrorisme gesproken kan worden in termen van een meningsverschil of een ziekte. Dat het meningsverschilframe zo veel gebruikt wordt in de geanalyseerde teksten, zou verklaard kunnen worden doordat terroristen en niet-terroristen daadwerkelijk verschillende meningen hebben. Zoals eerder al uitgelegd is hier desondanks sprake van framing. Wellicht is het concept *ziekte* aantrekkelijk om te verbinden aan *terrorisme* omdat terrorisme net als een ziekte voor ieder onschuldig mens plotseling levensbedreigend kan zijn. Ook het gegeven dat terroristische groeperingen groter worden, zich verspreiden en anderen ‘aansteken’ zou kunnen veroorzaken dat *ziekte* vaak aan *terrorisme* verbonden wordt. De andere drie frames (*wekker*, *reis*, *onkruid*) worden ook regelmatig gebruikt in de geanalyseerde teksten. Wanneer in Nederlandse (opiniërende) teksten over terrorisme gesproken wordt, zouden hierbij dus in ieder geval deze zes geconstrueerde frames gebruikt kunnen worden.

De zes frames komen in ieder subcorpus meerdere keren voor. Het *soort* frames dat gebruikt wordt, verschilt dus niet per periode. Wel is er per periode verschil waar te nemen in de frequentie waarin de frames voorkomen. De meeste frames komen in meer teksten van de na de aanslagen dan van voor de aanslagen voor. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door verandering in het framegebruik door de schrijvers, en niet door de lengte van de geanalyseerde teksten. Dat bijvoorbeeld het *geestelijke ziekteframe* in meer na-teksten dan voor-teksten voorkomt, zou een geschokte reactie kunnen zijn op een aanslag in Europa. Men beseft vlak na een aanslag vermoedelijk extra dat terroristen psychisch in een andere staat zijn dan niet-terroristen. Schrijvers spreken geschrokken uit dat terroristen wel geestelijk ziek moeten zijn om een aanslag als de recente te kunnen plegen. Ook bijvoorbeeld verbijstering en onbegrip om een aanslag dichtbij zou kunnen veroorzaken dat terroristen als psychisch zieke mensen afgeschilderd worden. Het valt niet uit te leggen dat mensen in staat zijn geweest de terroristische aanslag te plegen, en als verklaring wordt geestelijke ziekte genoemd.

Opvallend is dat in meer na-teksten dan voor-teksten over *verzoening* gesproken wordt. Wellicht beseft men na een aanslag extra dat het probleem van terrorisme niet (alleen) is op te lossen met geweld, maar dat ook toenadering tussen de twee partijen nodig is. De confrontatie met geweld zou daarnaast een extra hevige afkeer van geweld kunnen veroorzaken. Een andere opvallende verandering betreft het *wekkerframe*. Dat komt in meer teksten van na dan voor Madrid

voor, maar in minder van na dan van voor Parijs. Te verwachten is dat na een aanslag meer over terrorisme als een wekker gesproken wordt, aangezien een aanslag vaak zorgt voor opschudding en het besef dat actie nodig is. Mijn analyse doet vermoeden dat dit na Madrid inderdaad het geval was, maar na Parijs minder. In Madrid vielen er veel meer slachtoffers dan in Parijs. Misschien was de behoefte aan actie na Madrid nog groter dan na Parijs, waardoor na Madrid meer gebruikgemaakt werd van het *wekkerframe*.

Worden de aantallen gebruikte devices geteld en per periode vergeleken, dan blijkt voor de meeste frames te gelden dat ze met meer devices in de na-teksten voorkomen dan in de voor-teksten. Voor de geanalyseerde teksten omtrent Parijs geldt dit zelfs voor ieder frame. In de teksten omtrent de aanslag in Madrid bestaan er wat uitzonderingen, het *meningsverschilframe*, het *lichamelijke ziekteframe* en het *onkruidframe* komen namelijk met meer devices in de voor-teksten dan in de na-teksten voor. De resultaten geven een impressie van hoe het gebruik van devices in opiniërende teksten over terrorisme na een aanslag kan veranderen. Het lijkt of na een aanslag in Europa meer devices gebruikt worden door schrijvers van Nederlandse opiniërende teksten. Omdat slechts honderd teksten zijn onderzocht, is daar echter geen algemene conclusie over te trekken. De resultaten doen verder vermoeden dat de gebruikte frames na de aanslagen meer impact hebben gehad dan vóór de aanslagen. Een hoger aantal devices maakt de kans dat het betreffende frame bij de lezers opvalt en effect heeft immers groter.

Ieder frame blijkt met een hogere concentratie devices voor te komen in de teksten van na de aanslagen dan in de teksten van voor de aanslagen. Ook deze resultaten doen vermoeden dat na terroristische aanslagen in Europa relatief meer devices gebruikt worden om over terrorisme te spreken in opiniërende teksten, en dat de gebruikte frames na de aanslagen meer impact op de lezer hadden. Dat er in de na-teksten steeds relatief meer devices gebruikt worden, zou het gevolg kunnen zijn van de schok die een aanslag normaalgesproken teweegbrengt en het feit dat terrorisme een ingewikkeld onderwerp is. Om emoties in woorden te vatten en op een begrijpelijke manier over terrorisme te spreken, komen devices goed van pas. Ook per frame kan gespeculeerd worden over een verklaring voor het frequenter voorkomen in de teksten van na de aanslagen dan van voor de aanslagen. Door een aanslag wordt bijvoorbeeld benadrukt dat er een *meningsverschil* bestaat tussen terroristen en niet-terroristen. Het zou daardoor kunnen zijn dat schrijvers na een aanslag ook meer over terrorisme schrijven in termen van een *meningsverschil*. Opvallend is dat het relatieve aantal *strijddevices* slechts licht toeneemt na een aanslag, maar dat de relatieve frequentie van de *verzoeningsdevices* na een aanslag heel sterk toeneemt. Dit kan net als bij het toegenomen aantal teksten waarin over verzoening gesproken wordt veroorzaakt zijn door het besef dat geweld niet de (enige) oplossing is.

Ook voor de andere frames valt te bedenken waarom ze steeds na de aanslagen frequenter

voorkomen. Men kan zo geschrokken en verbluft zijn door de daden van terroristen, dat ze de terroristen extra gaan zien als *geestelijk ongezonde personen*, of als *onkruid* dat de wereld liever kwijt dan rijk is. Ook kan het vlak na een aanslag extra voelen alsof terrorisme als een *ziekte* door de wereld gaat en iedereen kan treffen. Een aanslag kan plotseling doen beseffen dat meer actie ondernomen moet worden tegen terrorisme, en zodoende kan een aanslag werken als 'wekker'. Vooral na Madrid lijkt dit het geval geweest te zijn. Ten slotte kan een aanslag benadrukken dat terroristen en niet-terroristen *verschillende richtingen* hebben in het leven en naar verschillende doelen 'op weg' zijn. Door een aanslag wordt extra duidelijk dat terroristen streven naar een islamitische samenleving, terwijl niet-terroristen streven naar een democratische samenleving.

Terroristische aanslagen in Europa kunnen kortom verandering brengen in de houding van burgers, waaronder schrijvers, ten opzichte van terrorisme. Het uitblijven van een aanslag kan bijvoorbeeld angst doen slijten, strijdlust doen verminderen en verbijstering doen vervagen. Wordt een aanslag in Europa gepleegd, dan kan dat juist allerlei emoties, herinneringen en associaties opwekken. Dit soort gebeurtenissen kunnen verandering in het framegebruik omtrent terrorisme teweegbrengen.

Naast aandacht te hebben voor gebruikte frames, verandering daarin en de mogelijk oorzaken daarvan, is het belangrijk stil te staan bij de mogelijke gevolgen van framegebruik. Ieder frame dat ingezet wordt, legt de nadruk op andere aspecten van terrorisme. Ieder frame geeft een specifieke probleemdefinitie en specifieke oorzaken, gevolgen en oplossingen. De analyseresultaten laten zien dat bepaalde perspectieven overheersen per periode. Die perspectieven zullen in veel gevallen ook blijven overheersen. Dit vanwege de zogenaamde zwijgspiraal en omdat frames sluipenderwijs invloed hebben.

Hoe terrorisme geframed wordt, kan beïnvloeden hoe lezers omgaan met terrorisme. Hoe de Nederlandse bevolking denkt over en omgaat met terrorisme, kan grote gevolgen hebben voor het maatschappelijke klimaat. Het beeld van terrorisme kan bijvoorbeeld beïnvloeden hoe verschillende bevolkingsgroepen naast elkaar leven. Het *ziekteframe* kan achterdocht opwekken, het *wekkerframe* kan alert maken en het *onkruidframe* zou voor irritatie tegenover moslims kunnen zorgen. Het is wat dit betreft minstens frappant te noemen dat in de geanalyseerde teksten zo veel gebruikgemaakt wordt van het *meningsverschilframe*, waarin vooral de *strijdoplossing* wordt genoemd. De Nationaal Coördinator noemt polarisatie in de Nederlandse samenleving een versterkende factor van radicalisering.²¹ Te vermoeden is dat dit framegebruik niet bevorderlijk is voor het verminderen van polarisatie in de samenleving. Ook door het framegebruik op zichzelf zou meer polarisatie kunnen ontstaan, aangezien de mening in opiniërende teksten vaak door verschillende bevolkingsgroepen óf

---

²¹ <https://www.nctv.nl/onderwerpen/tb/watisterrorisme/jhadisme-jihadistische-terrorisme/>, laatst geraadpleegd 10-07-2015.

compleet gesteund óf zeer betwist wordt. Uiteindelijk zou het zelfs van invloed op de politiek kunnen zijn, aangezien we in een democratie leven waarin de bevolking invloed heeft op hoe de regering reageert op gebeurtenissen en problemen. In bijlage 5 wordt samengevat hoe de frequentie van de frames veranderde voor en na de aanslagen en wat daarvan mogelijke gevolgen zijn.

4.5 Conclusie

In de corpusteksten komen het *meningsverschilframe*, het *geestelijke ziekteframe*, het *lichamelijke ziekteframe*, het *wekkerframe*, het *reisframe* en het *onkruidframe* voor. Het *meningsverschilframe* is steeds in de meeste teksten en met de devices te vinden. Daarna komen het *geestelijke ziekteframe* en het *lichamelijke ziekteframe*, gevolgd door het *reisframe* en het *wekkerframe*. Het *onkruidframe* komt in de minste teksten en met de minste devices voor. De meeste frames komen in meer na-teksten dan voor-teksten voor. Alleen het *lichamelijke ziekteframe* komt in meer voor- dan na-teksten voor, en het *wekkerframe* komt in meer teksten van voor Parijs dan van na Parijs voor.

Na berekening van de relatieve frequenties waarin de devices van ieder frame gebruikt zijn, wordt de tendens van toename nog duidelijker. Ieder frame komt in de na-teksten met relatief meer devices voor dan in de voor-teksten. De analysesresultaten doen vermoeden dat aanslagen in Europa invloed hebben gehad op framegebruik in Nederlandse opiniërende teksten in Nederland. De aanslagen wakkerden waarschijnlijk gevoelens aan die verbindingen tussen *terrorisme* en de zes algemene concepten stimuleerden. Daarnaast wekken de resultaten te verwachting dat lezers van de opiniestukken na een aanslag anders beïnvloed worden in hun denken en doen over terrorisme dan voor de aanslagen.

5. Conclusie

5.1 Antwoord op de onderzoeksvraag

In deze scriptie is het framegebruik in honderd Nederlandse columns en opiniestukken over terrorisme geanalyseerd. Ten eerste om te weten te komen welke frames gebruikt (kunnen) worden in dit soort teksten wanneer gesproken wordt over terrorisme. Ten tweede is gezocht naar eventuele veranderingen in het framegebruik wanneer in Europa een aanslag is gepleegd. Er zijn teksten van drie maanden voor en na de aanslag in Madrid (2004) en de aanslag in Parijs (2015) inductief en deductief geanalyseerd, en de resultaten van die analyse zijn vervolgens vergeleken. De onderzoeksvraag die de twee onderzoeksdoelen samenvat, luidt: **‘Hoe wordt terrorisme geframed in columns en opiniestukken in Nederlandse, landelijke kranten voor en na de aanslagen in Madrid (2004) en Parijs (2015)?’**

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, moest eerst onderzocht en gerapporteerd worden wat framing precies inhoudt, aangezien het een breed en vrij abstract begrip is. Framing houdt in dat schrijvers keuzes maken wanneer ze over een bepaalde gebeurtenis of een bepaald onderwerp schrijven, waardoor ze een kader creëren waardoorheen lezers het besproken onderwerp bekijken. De taal die gebruikt wordt, roept associaties op met algemene concepten, wat leidt tot specifieke interpretaties van het besproken onderwerp. De lezer kan door een frame op een andere manier gaan denken over het besproken onderwerp, en uiteindelijk kan hij zelfs anders gaan handelen.

Voordat de resultaten samengevat worden en een antwoord op de onderzoeksvraag geformuleerd wordt, is belangrijk nogmaals te bedenken dat dit onderzoek exploratief is. Het is uitgevoerd om meer te weten te komen over framing van terrorisme in Nederlandse opiniërende teksten en verandering daarin na een aanslag in Europa. Het onderzoek is te beperkt om scherpe conclusies te trekken. Wel levert het een aantal interessante inzichten op.

De resultaten van de analyse maken ten eerste duidelijk dat er veel geframed wordt in de geanalyseerde columns en opiniestukken over terrorisme. Na meerdere analyserondes vond ik zes verschillende frames: het *geestelijke ziekteframe*, het *lichamelijke ziekteframe*, het *wekkerframe*, het *reisframe*, het *onkruidframe* en het *meningsverschilframe*. De naam van ieder frame geeft het concept weer dat aan het concept *terrorisme* verbonden wordt. Binnen het *meningsverschilframe* worden twee verschillende oplossingen voor het probleem van terrorisme genoemd, namelijk *strijd* en *verzoening*. In iedere corpustekst komen minstens twee verschillende frames voor. Hiermee wordt de eerste hypothese bevestigd, die voorspelde dat alle corpusteksten frames bevatten. De

resultaten laten bovendien zien dat er heel verschillende perspectieven op terrorisme bestaan in Nederland, en dat er verschillende perspectieven de maatschappij in gestuurd worden.

Het *meningsverschilframe* komt in totaal in de meeste corpusteksten voor (98%). Daarbij wordt altijd de *strijdoplossing* genoemd, en vaak wordt in een tekst zowel over *strijd* als over *verzoening* gesproken. Van het *meningsverschilframe* komen in totaal ook de meeste devices voor in de teksten (869), waarvan het grootste deel *strijddevices* betreft (774). Het *geestelijke ziekteframe* komt in 75% van de teksten voor, en dit frame komt ook qua aantal devices op de tweede plek (280). Het *lichamelijke ziekteframe* komt in 66% van de teksten voor, en staat ook qua devices op plek drie (183). Zowel het *wekker-* als het *reisframe* komen in 59% van de teksten voor, met 152 devices. Het *onkruidframe* komt duidelijk het minst voor, namelijk in 41% van de teksten met 71 devices. Deze resultaten laten zien dat er een groot verschil bestaat in de frequentie van de zes frames binnen het geanalyseerde corpus. Hoge aantallen zeggen niet vanzelfsprekend dat de betreffende frames ook domineren of de lezers het sterkst beïnvloeden, maar vergroten de kans daarop wel (Van Gorp 2010:201).

Voor bijna ieder frame geldt dat hij in meer teksten van na de aanslagen dan in teksten van voor de aanslagen voorkomt. Wanneer alleen de voor- en na-teksten uit 2003/2004 (Madrid) vergeleken worden, is die tendens er echter niet. In dit deel van het corpus ligt het aantal frames dat in meer na-teksten dan voor-teksten voorkomt ongeveer net zo hoog als het aantal frames dat in meer voor-teksten dan na-teksten voorkomt. Worden de teksten van voor en na de aanslag in Parijs vergeleken, dan is de tendens wel duidelijk waarneembaar. Alleen voor het *wekkerframe* geldt dat hij duidelijk in meer voor-Parijs- dan na-Parijs-teksten voorkomt, maar de rest van de frames komt in meer teksten van na Parijs voor. De veranderingen in de frequenties zijn waarschijnlijk toe te schrijven aan verandering in framegebruik door de schrijvers, en niet aan verschillen in tekstlengtes.

Bij vergelijking van het aantal gevonden devices van ieder frame valt op dat meestal meer devices in de na-teksten dan in de voor-teksten gebruikt worden. Ook wordt duidelijk dat in de teksten van zowel voor als na de aanslagen het *meningsverschilframe* en het *geestelijke ziekteframe* het meest overheersen. De duidelijkste verandering is waar te nemen wanneer de relatieve frequentie van devices in de teksten van voor en na de aanslagen vergeleken wordt. In de teksten van na de aanslagen is de relatieve frequentie van devices voor ieder frame hoger dan in de teksten van voor de aanslagen. Opvallend is dat in de teksten van na Parijs veel frequenter over verzoening gesproken wordt dan in de teksten van voor Parijs. Ook komen er veel frequenter *onkruiddevices* voor in de teksten van na Parijs dan in de teksten van voor Parijs. Een ander opvallend verschil betreft het *wekkerframe*, waarvan veel frequenter devices gebruikt worden in de teksten van na Madrid dan voor Madrid, terwijl het verschil voor en na de aanslag in Parijs maar klein is.

Bovengenoemde analyseresultaten, en dan vooral de gevonden relatieve frequenties van de

devices, bevestigen mijn tweede en derde hypothese. Ik verwachtte dat er meer gebruikgemaakt werd van de gevonden frames in teksten van na een aanslag dan in teksten van ervoor. De frequentie van de devices ligt voor ieder frame inderdaad steeds hoger in de na-teksten dan in de voor-teksten. De resultaten laten ook zien dat er in de teksten van na de aanslagen inderdaad anders gebruikgemaakt wordt van de frames dan in de teksten van voor de aanslagen. Ook het feit dat de meeste frames in meer na-teksten dan voor-teksten gevonden zijn, duidt op de juistheid van de tweede en derde hypothese. Omdat er wel verschil is in tekstlengtes tussen de subcorpora, valt niet compleet uit te sluiten dat de verandering alleen op een verandering in framegebruik duidt, en niet samenhangt met de tekstlengtes. De resultaten laten wel zien dat dit laatste onwaarschijnlijk is.

Het antwoord op de onderzoeksvraag kan als volgt worden samengevat: In de honderd geanalyseerde teksten zijn zes verschillende frames gesignaleerd, die voor en na de aanslagen in verschillende mate voorkomen. Over een verklaring van de verandering in het framegebruik na een aanslag valt slechts te speculeren. Ook over het effect dat (de verandering in) het framegebruik op lezers heeft, kunnen geen conclusies getrokken worden. Mijn exploratieve onderzoek heeft kortom kennis opgeleverd over frames in Nederlandse opiniërende teksten over terrorisme en de frequentie daarvan. Het kent echter ook beperkingen die uitnodigen tot verder onderzoek

5.2 Aanbevelingen

Voor dit onderzoek analyseerde ik honderd teksten, uit vier periodes van ieder drie maanden. Er kunnen vanwege dit beperkte corpus geen scherpe conclusies getrokken worden over framegebruik in Nederlandse opiniërende teksten over terrorisme en over verandering in framegebruik in dit soort teksten na een aanslag in Europa. Verder onderzoek zou kunnen voortborduren op de kennis die mijn onderzoek heeft opgebracht. Mijn onderzoek leverde kennis over framing in opiniërende teksten op, waar nog zeer weinig onderzoek naar is gedaan. Het zou gezien het sturende karakter van opiniërende teksten interessant zijn om meer onderzoek te doen naar frames in dit genre.

Mijn onderzoek maakt ten eerste duidelijk dat ten minste zes verschillende frames gebruikt kunnen worden om over terrorisme te spreken. Analyseren van een uitgebreider corpus zou kunnen uitwijzen of deze frames de enige zijn, en of ze veel gebruikt worden in Nederlands opiniërende teksten. Ook zou onderzocht kunnen worden of er verschil in framegebruik bestaat tussen opiniërende teksten en bijvoorbeeld informerende teksten.

Ten tweede is de gevonden verandering in het framegebruik verder te onderzoeken. Mijn analyse doet vermoeden dat na een aanslag relatief meer framing en reasoning devices gebruikt worden bij het spreken over terrorisme. Vervolgonderzoek zou dit vermoeden kunnen toetsen. Geldt

deze verandering alleen voor het kleine corpus dat nu onderzocht is, of is het een tendens die verder strekt? Ook kan getoetst worden of de frames inderdaad in meer teksten voorkomen na een aanslag in Europa dan voor een aanslag in Europa.

Mijn scriptie levert niet alleen kennis in de vorm van analyseresultaten. Mijn werk testte ook de methode van Van Gorp en liet zien hoe framinganalyse met één analyticus op een systematische manier uitgevoerd kan worden. Ondanks dat de methode geschikt bleek, liep ik tegen enkele moeilijkheden aan. Zo bleek het benoemen van de frames en het tellen van de devices soms moeilijk om alleen te doen. Bovendien bleek de analyse erg tijdsintensief. Framinganalyse is met deze methode dus uit te voeren met één analyticus, maar zal efficiënter zijn met meerdere analytici.

Ten slotte beweer ik niet dat de twee aanslagen de enige beïnvloedende factoren op framegebruik zijn. De commotie rond terrorist Samir A. en de herdenkingen van eerdere aanslagen zouden bijvoorbeeld ook invloed gehad kunnen hebben op hoe over terrorisme gesproken werd. Mijn onderzoek toont evenwel duidelijke verandering in framegebruik na twee aanslagen in Europa, die vermoedelijk wel degelijk verband houden met de aanslagen. De werkelijke omstandigheden in Nederland en het fenomeen *terrorism*e veranderden niet, maar het gebruik van frames wel. Door de aanslagen en de opiniërende teksten kan ons beeld van terrorisme vertekend worden, onze kennis ervan kan af gaan wijken van de werkelijkheid. Bewustzijn van de verschillende frames en de beïnvloeding kan helpen rationeler en in overeenstemming met de werkelijkheid te gaan denken en handelen. Pas na bewustwording kan gewerkt worden aan een succesvolle oplossing voor het probleem genaamd terrorisme.

6. Literatuur

Bibliografie

- Asbreuk, H., & De Moor, A. (2013). *Basisboek journalistiek schrijven. Voor krant, tijdschrift en web* (2^e druk). Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Boer, C. de, & Brennecke, S.I. (1995). *Media en publiek. Theorieën over media-impact* (1^e druk). Amsterdam/Meppel: Boom.
- Boukes, M., Boomgaarden, H.G., Moorman, M., & De Vreese, C.H. (2014). News with an attitude: assessing the mechanisms underlying the effects of opinionated news. *Mass Communication and Society*, 17(3), 354-378.
- Cappella, J.N., & Jamieson, K.H. (1997). *Spiral of cynism. The press and the public good* (1^e druk). Oxford: Oxford University Press.
- Coombs, W.T., & Holladay, S.J. (2004). Reasoned action in crisis communication: an attribution theory-based approach to crisis management. In D.P. Millar & R.L. Heath (Red.), *Responding to crisis communication approach to crisis communication* (pp. 95-115). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- David, C.C., Atun, J.M., Fille, E., & Monterola, C. (2011). Finding frames: comparing two methods of frame analysis. *Communication Methods and Measures*, 5(4), 329-351.
- Deprez, A., Raeymaeckers, K., & Van Leuven, S. (2011). Framing van de Eerste en Tweede Intifada in de Vlaamse en Nederlandse pers. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 39(1), 21-43.
- Dirikx, A., & Gelders, D. (2010). To frame is to explain: a deductive frame-analysis of Dutch and French climate change coverage during the annual UN Conferences of the Parties. *Public Understanding of Science*, 19(6), 732-742.
- Entman, R. (1993). Framing: towards clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 42(4), 51-58.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis. An Essay of Organization of Experience* (1^e druk). Londen: Harper & Row.
- Gorp, B. van (2005). Where is the frame? Victims and intruders in the Belgian press coverage of the asylum issue. *European Journal of Communication*, 20, 485-508.
- Gorp, B. van (2006). Een constructivistische kijk op het concept framing. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 34(3), 246-256.
- Gorp, B. van (2007). The constructionist approach to framing: bringing culture back in. *Journal of Communication*, 57, 60-78.
- Gorp, B. van, & Goot, M. van der (2009). Van Frankenstein tot de goede moeder: de inzet van frames in de strategische communicatie over duurzaamheid. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 37(4), 303-316.
- Gorp, B. van (2010). Strategies to take subjectivity out of framing analysis. In P. D'Angelo & J.A. Kuypers (Red.), *Doing news framing analysis: empirical and theoretical perspectives* (pp. 84-109). New York: Routledge.

- Haes, J.W.H. (2003). September 11 in Germany and the United States: reporting, reception, and interpretation. In A.M. Noll (Red.), *Crisis communications: lessons from September 11* (pp. 125-132). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Hoerl, K.E., Cloud, D.L., & Jarvis, S.E. (2009). Deranged loners and demented outsiders? Therapeutic news frames of presidential assassination attempts, 1973–2001. *Communication, Culture & Critique*, 2(1), 83-109.
- Huddy, L., Feldman, S., Lahav, G., & Taber, C. (2003). Fear and terrorism: psychological reactions to 9/11. In P. Norris, M. Kern & M. Just (Red.), *Framing terrorism. The news media, the government, and the public* (pp. 255-278). New York: Routledge.
- Iyengar, S. (1991). *Is anyone responsible? How television frames political issues* (1^e druk). Chicago: University of Chicago Press.
- Joris, W., d'Haenens, L., Gorp, B. van, & Vercruyssen, T. (2013). De eurocrisis in het nieuws. Een framinganalyse van de verslaggeving in Vlaamse kranten. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 41(2), 162-183.
- Kussendrager, N., & Van der Lugt, D. (2007). *Basisboek journalistiek. Achtergronden, genres, vaardigheden* (4^e druk). Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by* (vertaald door: Dam, M. van). Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1996). *Moral politics. What conservatives know that liberals don't* (1^e druk). Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (2010). Why it matters how we frame the environment. *Environmental Communication: a Journal of Nature and Culture*, 4(1), 70-81.
- Liebes, T., & First, A. (2003). Framing the Palestinian-Israeli conflict. In P. Norris, M. Kern & M. Just (Red.), *Framing terrorism. The news media, the government, and the public* (pp. 59-74). New York: Routledge.
- Lund, A.B., & Wilig, I. (2010). *One week of news 1999-2008*. Aarhus: Ajour.
- Matthes, J., & Kohring, M. (2008). The content analysis of media frames: toward improving reliability and validity. *Journal of Communication*, 58, 258-279.
- Miller, M.M., & Richert, B.P. (2001). The spiral of opportunity and frame resonance: Mapping the issue cycle in news and public discourse. In S.D. Reese, O.H. Gandy & A.E. Grant (Red.), *Framing public life: perspectives on media and our understanding of the social world* (pp. 107-121). Mahwah: Erlbaum.
- Murphy, P. (2001). Affiliation bias and expert disagreement in framing the nicotine addiction debate. *Science, Technology, & Human Values*, 26, 278-299.
- Patrick, S.M. (2014). Framing terrorism: geography-based media coverage variations of the 2004 commuter train bombings in Madrid and the 2009 twin suicide car bombings in Baghdad. *Critical Studies on Terrorism*, 7(3), 379-393.

- Rane, H., Ewart, J., & Martinkus, J. (2014). *Media Framing of the muslim world. Conflicts, crises and context*. New York: Palgrave MacMillan.
- Scheufele, D.A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*, 49, 103-122.
- Schmid, A. (1983). *Political terrorism: a research guide to the concepts, theories, databases and literature. With a bibliography by the author and a world directory of "terrorist" organizations by A.J. Jongman*. Amsterdam: Noord-Holland.
- Schmid, A. (2004). Frameworks for conceptualising terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 16(2), 197-221.
- Semetko, H.A., & Valkenburg, P.M. (2000). Framing European politics: a content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, 50(2), 93-109.
- Sniderman, P.M., Brody, R.A., & Tetlock, P.E. (1991). *Reasoning and choice: explorations in political psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Tankard, J. W. (2003). The empirical approach to the study of media framing. In S.D. Reese, O.H. Gandy & A.E. Grant (Red.), *Framing public life: perspectives on media and our understanding of the social world* (pp. 95-106). Mahwah: Erlbaum.
- Valkenburg, P.M., Semetko, H.A., & de Vreese, C.H. (1999). The effects of news frames on readers' thoughts and recall. *Communication Research*, 26, 550-569.
- Vasterman, P., & Aerden, O. (1995). *De context van het nieuws* (1^e druk). Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Vreese, C.J. de (2005). News framing: theory and typology. *Information Design Journal + Document Design*, 13(1), 51-62.
- Wolfsfeld, G. (1997). *Media and political conflict: news from the middle east*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woods, J. (2011). Framing terror: an experimental framing effects study of the perceived threat of terrorism, *Critical Studies on Terrorism*, 4(2), 199-217.
- Wieten, J. (2002). *Srebrenica en de journalistiek: Achtergronden en invloed van de berichtgeving over het conflict in voormalig Joegoslavië in de periode 1991-1995; een onderzoek naar opvattingen en werkwijze van Nederlandse journalisten*. Deelstudie van Srebrenica-rapport. Amsterdam: The Amsterdam School of Communications Research/NIOD – Boom.

Webliografie

- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (z.j.). 'Terrorisme. Jihadistische ideologie.' Laatst geraadpleegd 14-07-2015, <https://www.aivd.nl/onderwerpen/terrorisme/jihadistische/>.
- Buitenlandredactie NOS.nl (2007, 15 februari). 'Madrid 11 maart 2004: de reconstructie.' Laatst geraadpleegd 01-05-2015, http://static.nos.nl/nosjournaal/artikelen/2007/2/15/150207_11maart_reconstructie.html.
- Buitenlandredactie NOS.nl (2015, 7 januari). 'Aanslag Parijs: overzicht van de gebeurtenissen.' Laatst geraadpleegd 01-05-2015, <http://nos.nl/artikel/2012155-aanslag-parijs-overzicht-van-de-gebeurtenissen.html>.

Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (z.j.). 'Terrorismebestrijding. Wat is terrorisme?' Laatst geraadpleegd 14-07-2015,
<https://www.nctv.nl/onderwerpen/tb/watisterrorisme/>.